

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Кравченко Анна Олегівна

**ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ
ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО РІДНОГО КРАЮ В УМОВАХ
СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ**

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта (Тифлопедагогіка. Сурдопедагогіка)

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ С. В. Кульбіда,

доктор педагогічних наук, професор
кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
«____» _____ 20__ року

Виконавець

_____ А. О. Кравченко
«____» _____ 20__ року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО РІДНОГО КРАЮ В УЧНІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ.....	8
1.1. Формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів як психолого-педагогічна проблема	8
1.2. Особливості формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом	19
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО РІДНОГО КРАЮ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ.....	28
2.1. Визначення стану сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом.....	28
2.2. Педагогічні умови взаємодії школи і сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом...	47
Висновки до розділу 2.....	53
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО РІДНОГО КРАЮ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ.....	55
3.1. Методика формування ціннісного ставлення до рідного краю у дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку в умовах спеціального закладу освіти	55
3.2. Аналіз результатів дослідження.....	64
Висновки до розділу 3.....	74
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми. Утвердження у свідомості молодого покоління дбайливої позиції щодо довкілля є пріоритетним напрямом діяльності спеціальних освітніх закладів в аспекті виховання ціннісного ставлення до природи, розвиток уміння приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища. Особливе місце в системі неперервного екологічного виховання належить початковій школі, оскільки саме цей період у житті дітей особливо сприятливий для формування позитивних установок на взаємодію з природою.

Система екологічної освіти і виховання займає все більш пріоритетне місце в діяльності усіх освітніх установ, в тому числі і в спеціальних освітніх закладах, завданнями яких є навчання і виховання учнів зі зниженим слухом, розвиток їх пізнавальної діяльності та особистості в цілому, підготовка до самостійного життя в якості повноцінних членів суспільства. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває необхідність забезпечити дітей зі зниженим слухом базовими екологічними знаннями, вміннями і навичками, необхідними для усвідомленої поведінки в навколишньому середовищі.

Проблемі формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю в останні роки приділяють уваги численні дослідники. В роботах М. Верзіліна, С. Глазачева, В. Дерябо, А. Захлебного, І. Пономарьової, І. Суравегіной, О. Левіна та ін. розглядаються наукові аспекти теоретико-методологічного забезпечення процесу екологічної освіти і виховання учнів, що мають відхилення у розвитку, в тому числі в початковій школі. Про важливість і необхідність формування бережливого ставлення до природи у дітей зі зниженим слухом зазначали А. Дьячков, Т. Розанова, Л. Фомічова та ін.

Пріоритетними завданнями сучасної системи екологічної освіти є навчання і виховання учнів зі зниженим слухом, розвиток їх пізнавальної діяльності та особистості в цілому, підготовка до самостійного життя в якості повноцінних членів суспільства. Наявність суперечностей між психологічними, соціальними і фізичними потребами дітей означеної нозології та їхніми

можливостями визначає пошук і наукове обґрунтування ефективних шляхів формування ціннісного ставлення до рідного краю та необхідність створення відповідних умов для їхньої соціальної інтеграції.

Необхідність формування ціннісного ставлення до рідного краю дітей зі зниженим слухом, з одного боку, та відсутність досліджень особливостей цілеспрямованого комплексного впливу на процес екологічного виховання дітей означеної нозології, з іншого, зумовлюють актуальність обраної теми магістерського дослідження: «Формування у молодших школярів зі зниженим слухом ціннісного ставлення до рідного краю в умовах спеціального закладу освіти».

Зв'язок роботи з науковими темами. Дослідження виконано в межах наукової теми кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка: «Корекційно-реабілітаційна діяльність в сучасному освітньому просторі» (державний реєстраційний номер 0121 U 09109).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови і методику формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом початкових класів в режимі спеціального закладу освіти.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити теоретичні аспекти процесу формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом в ході аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури.
2. Проаналізувати особливості формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом.
3. Визначити стан сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів зі зниженим слухом.
4. Визначити педагогічні умови взаємодії школи і сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом.

5. Розробити методику формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом початкових класів в умовах спеціального закладу освіти в процесі виховної роботи.

Об'єкт дослідження – процес формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом початкових класів в умовах спеціального закладу освіти.

Елементи наукової новизни одержаних результатів. Обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови взаємодії школи і сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом; висвітлено особливості формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом в умовах спеціального закладу освіти; розкрито методику визначення стану сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів зі зниженим слухом; розроблено методику формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом початкових класів в умовах спеціального закладу освіти в процесі виховної роботи.

Подальшого розвитку набули положення про необхідність удосконалення практичної діяльності дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку у природі; форми і методи формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів означеної нозології початкових класів у взаємодії школи і сім'ї.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблено та апробовано методику формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом початкових класів в умовах спеціального закладу освіти, яку реалізовано в ході комплексу спеціальних позаурочних корекційно-розвивальних занять; удосконалено засоби організації еколого-виховної діяльності учнів початкових класів зі зниженим слухом у процесі позаурочної виховної роботи. Визначено педагогічні умови взаємодії школи і сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі

зниженим слухом, які сприяють підвищенню рівня соціальної активності дітей означеної нозології в позаурочний час, покращенню процесу їхньої соціальної адаптації та інтеграції в суспільство. Основні результати дослідження можуть бути використані для вчителів і вихователів спеціальних та інклюзивних закладів освіти, батьків, студентів-дефектологів ЗВО під час викладання відповідних дисциплін, при розробці навчально-виховних програм для дітей означеної нозології. Результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес КЗСОР Косівщинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Сумського району (акт від 25 травня 2021 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися під час проведення «Круглого столу» з проблем психолого-педагогічної і соціальної реабілітації, соціально-трудової адаптації та інтеграції дітей з обмеженими можливостями здоров'я в рамках проблемної групи за темою «Формування безперешкодного середовища для життєдіяльності дітей з обмеженими можливостями здоров'я»; під час участі у VI Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (листопад 2020 р., м. Суми); під час участі у VIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (травень, 2021 р., м. Суми); під час участі у VII Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (листопад 2021 р., м. Суми).

Публікації. Зміст наукової роботи висвітлено у 2 наукових статтях: «Теоретичні аспекти формування у молодших школярів зі зниженим слухом ціннісного ставлення до рідного краю», яка була опублікована у збірнику наукових праць VIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (травень, 2021 р., м. Суми); «Педагогічні умови взаємодії школи і сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим

слухом», яка була опублікована у збірнику наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (24 листопада 2021 р., м. Суми).

Структура й обсяг роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів і загальних висновків, списку використаних джерел (85 найменувань) та 10 додатків. Загальний обсяг магістерської роботи складає – 108 сторінок, з них – 79 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО РІДНОГО КРАЮ В УЧНІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ

1.1. Формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів як психолого-педагогічна проблема

Необхідність докорінної зміни свідомості суспільства у сфері взаємодії з природою, формування принципово нового – природоцентристського світогляду, зорієнтованого на ставлення до природи як до універсальної суспільної й особистісної цінності є актуальною проблемою сьогодення. Адже природа існувала задовго до появи людини, людство ж з'явилося як її складова і може перебувати тільки у цій якості. Попри це, природа є самоцінністю, складною динамічною системою, здатною до тривалого існування, саморегуляції та саморозвитку, незалежно від того, визнає це людина чи ні.

Розв'язання цієї проблеми вимагає інтеграції природничонаукового та соціогуманітарного знання, тому вона перебуває в полі зору як екологічної науки, так і філософії, психології, соціології та педагогіки. Зокрема, філософи вбачають розв'язання екологічних проблем у зближенні людини з природою, орієнтації людства на екологічні цінності, екологічний світогляд, у формуванні екологічної культури суспільства [10; 24; 45].

Передача та збереження суспільних цінностей відбуваються в процесі виховання підростаючого покоління. Тому важливим напрямом сучасного виховання є екологічне. На сьогодні є чимало психолого-педагогічних досліджень, в яких розроблялись як загальні положення екологічної освіти та виховання, так і окремі аспекти щодо цього процесу в початковій школі [3; 25].

Успішному розв'язанню завдань екологічного виховання школярів сприяє його запровадження по всій вертикалі шкільної освіти, починаючи з початкових класів, які мають стати першою ланкою систематичного вивчення природи та

цілеспрямованої роботи щодо формування екологічної культури, як головної мети екологічного виховання особистості.

Концепція формування екологічної культури школярів розроблялася Н. Дежніковою та Б. Ліхачовим, які сформулювали положення про самоцінність екологічного виховання [18; 61]. Екологічна культура школяра розглядається як новоутворення особистості, що відображається в системі її ставлення до природи, людей і самої себе. Екологічна культура набуває двох вимірів: складової загальної культури та процесу, пов'язаного із засвоєнням знань, технологій і досвіду взаємодії з природою, що передається від покоління до покоління.

На думку С. Лебідь, екологічна культура – це системне особистісне утворення, що визнається нормативним регулятивом гармонійної взаємодії людини з природою та виявляється у системності екологічних знань, ціннісному ставленні до природи, екологічному характері окремих дій людини в природі [17; 31].

Процес формування екологічної культури учнів початкових класів перебуває в центрі уваги С. Карпеева, Л. Чистякової, Л. Шаповал [3; 60; 68; 84]. Як свідчить аналіз наукових джерел, провідним у формуванні екологічної культури особистості є діяльнісно-поведінковий підхід. Щодо молодшого шкільного віку пріоритетним завданням є формування норм і правил поведінки у природі на підставі міжпредметних зв'язків під час навчальної та позанавчальної діяльності учнів.

Як зазначає І. Суравегіна, у молодшому шкільному віці учні набувають елементарних екологічних навичок на основі яскравих образів і глибокого чуттєвого сприйняття єдності краси природи та гідних вчинків щодо до неї [74]. Набуття навичок екологічної поведінки, вияв екологічних мотивів і реалізація стратегій взаємодії з природою забезпечують екологічно доцільну поведінку особистості [14; 78].

Таким чином, наявність ціннісного ставлення до рідного краю розглядаємо як особистісну характеристику і головний показник сформованості екологічної культури особистості учня початкових класів.

Як зазначає Г. Тарасенко, панування в суспільстві утилітарної психології позначається на ціннісних параметрах ставлення особистості до природи. Навіть наукові знання, здобуті задля прагматичних цілей, реалізації власних потреб, стають бездуховними, а отже, не можуть складати підґрунтя екологічно доцільної поведінки та діяльності у довкіллі. Зв'язок між здобуттям наукових знань і моральним розвитком особистості майже відсутній: останній може відставати від рівня знань, а знання моральних норм можуть не збігатися з реальною поведінкою особистості [22; 77].

На думку А. Здравомислова, діяльність набуває особистісного значення, коли зумовлюється відповідними цінностями, потребами й інтересами особистості. Причому цінності є системоутворюючим ядром діяльності та внутрішнього духовного життя людини [23]. У виховному плані, на думку В. Лисенка, необхідно прагнути, щоб цінності перетворювались на самоцінності особистості, щоб вони були не лише засобами для досягнення певних цілей, а ставали власне цілями [41].

Потреби й інтереси є передумовою діяльності, а коли суб'єкт починає діяти, тоді головним рушієм стають мотиви. Характеризуючи мотиви, слід звернутися до досліджень І. Імедадзе, А. Маслоу, які обґрунтували полімотивацію діяльності, а саме, зазначили, що поведінка, як правило, детермінується сукупністю кількох потреб. Якщо одночасно діють кілька мотивів, а до складу кожного з них входить багато потреб, ідеться про полімотивацію [23; 59].

Важливу роль у формуванні механізмів поведінки школяра, як наголошують психологи Л. Божович, Л. Славіна, відіграє моральна мотивація. Моральний мотив – це складне психологічне новоутворення, що виникає в дитини під впливом певним чином організованої поведінки. До структури

цього новоутворення належать знання щодо поведінкових норм, відповідні емоції та звички [5; 46].

Формування у дітей моральних мотивів справедливо вважається ядром усього морального виховання. Це особливо цінні дієві мотиви, мотиви дій, які, за твердженням П. Якобсон, часто виступають як сильний інтерес до здійснення певної діяльності [53; 72].

На думку В. Василенко, А. Здравомислова, Є. Подольскої для того, щоб виник мотив дій, потреба має актуалізуватися, внутрішньо пов'язатися з реальним об'єктом, що спричинює виникнення інтересу [19; 34; 67]. Таким чином, потреба спричинює інтерес та є підґрунтям для його формування. Потреби й інтереси відбивають стійке ставлення суб'єкта до дійсності, що свідчить про спільність між ними. Цінності формують потреби й інтереси людини, але й існує зворотний зв'язок: потреби й інтереси стають причиною формування цінностей.

Про ціннісне ставлення можна говорити на рівні тварин, зазначає Ю. Швалб. Натомість людині властивий інший психологічний феномен – цілепокладання. Здатність до цілепокладання, на думку Ю. Швалба, не є природною. Її виникнення зумовлене системою виховних впливів. Однак, якщо механізм постановки цілей одного разу запустити, він «починає діяти за своїми внутрішніми законам як природна система» [83]. Цілепокладання початково представлене дитині у вигляді особливих дій дорослих і поза цими діями не виникає. Важливо, щоб ці дії дорослих були взаємодією, щоб цілепокладання було репрезентоване дитині як таке, що існує в комунікації, в живому діалозі. І головне, співвідношення понять «мета – засіб» є центральним не тільки в процесі реалізації цілей, а й у процесі їх визначення [11].

Отже, ціннісне ставлення до рідного краю у дитини зумовлено репрезентованим дорослими процесом цілепокладання, який складається з визначення та реалізації цілей.

Психологи Л. Божович і Л. Славіна довели наявність мотивів, які спонукають дитину до дії не безпосередньо, а завдяки заздалегідь поставленій

меті або наміру. Особливого значення Л. Божович надає формуванню у школярів здатності «самостійно ставити перед собою цілі та досягати їх, особливо цілі, що виходять за межі сьогодення. Це створює перспективи життя на достатньо тривалий час і формує цілеспрямованість...» [5; 46]]. Перш за все, вчитель має визначити умови, за яких дитина сприйматиме поставлену мету і діятиме відповідно до неї. Це можливо, якщо мета, яку визначає вчитель, відповідає наявній у дитини потребі.

Отже, цілі є проміжною ланкою в задоволенні певної потреби особистості. На визначення мети у структурі доцільності впливає потреба, а мета, у свою чергу, зумовлює мотив.

Потреба не завжди є продуктом свідомості, зазначає О. Самсін, і її усвідомлення відбувається поетапно, на чуттєвому та раціональному рівнях. Щоб стати чинником, що спонукає до діяльності, потреба повинна актуалізуватися, внутрішньо пов'язатися з реальним об'єктом. Цілі та мотиви діяльності, навпаки, завжди є усвідомленими [54; 85].

Таким чином, провідним завданням формування ціннісного ставлення до рідного краю школярів є вплив на потреби, а отже, і на цілі, які ставить перед собою особистість під час організації власної діяльності.

Учні початкових класів здатні самостійно ставити цілі. Цілі їхньої діяльності мають бути тісно пов'язані з навчальною діяльністю, оскільки вона є провідною для молодшого шкільного віку. Визначення мети протягом цього вікового періоду має стимулюватися та підтримуватися дорослими на всіх проміжних етапах її досягнення до кінцевого результату. З огляду на аналіз наукових джерел і характеристику понять «доцільність» і «поведінка» вважаємо, що доцільна поведінка – це система свідомих дій і вчинків, зумовлених певною ціллю, в яких виявляються моральні переконання особистості.

Різні аспекти формування ціннісного ставлення до рідного краю школярів досліджували українські педагоги О. Колонькова, Н. Пустовіт, О. Пруцакова, Л. Руденко [61; 64; 80]. Зокрема, ціннісне ставлення до рідного краю

Н. Пустовіт і О. Пруцакова розглядають як систему соціально зумовлених, свідомо керованих дій і вчинків у сфері безпосередньої й опосередкованої взаємодії з довкіллям, метою якої є узгодження потреб особистості з вимогами збалансованого розвитку суспільства.

На думку Н. Пустовіт, ціннісне ставлення до рідного краю передбачає «знання законів природи; сприйняття природних об'єктів як повноцінних суб'єктів і партнерів взаємодії з людиною; збалансування непрагматичної і прагматичної мотивації у взаємодії з природою» [61]. У роботі О. Пруцакової зазначається, що у шкільній освіті підґрунтям формування ціннісного ставлення до рідного краю є відповідні переконання. Учням початкових класів притаманні такі з них:

- дії, спрямовані на зменшення біорізноманіття екосистеми призводять до її деградації;
- кожна людина причетна до створення екологічних проблем у зоні своєї відповідальності (зона відповідальності – це частина довкілля, на яку людина впливає своєю повсякденною побутовою та професійною діяльністю);
- немає жодного виду людської діяльності, під час якого не використовуються природні ресурси;
- причиною зростання обсягів використання природних ресурсів є зростання особистих, родинних, суспільних потреб;
- ресурсоспоживання супроводжується утворенням відходів і забрудненням;
- розв'язання багатьох екологічних проблем (особливо на місцевому рівні) насамперед лежить у площині зміни побутових звичок і стилю повсякденної діяльності кожної людини [32; 78].

Водночас О. Колонькова вважає, що формування ціннісного ставлення до рідного краю має поступово стати нормою, яку необхідно обстоювати та вкорінювати у суспільстві, що ціннісного ставлення до рідного краю – це механізм, який сприяє регулюванню поведінки людини з метою збереження світу природи [51].

Отже, ціннісне ставлення до рідного краю зумовлюється ступенем раціональності досягнення мети збереження природи та є складною, соціально необхідною моральною якістю особистості дитини.

Надзвичайно актуальною для запропонованого дослідження є праця О. Крюкової, яка дослідила формування ціннісного ставлення до рідного краю молодших школярів. Автор визначила її як дії та вчинки у довкіллі, що безпосередньо пов'язані із задоволенням життєвих потреб молодших школярів у взаємодії з довкіллям без порушення екологічної рівноваги та гармонійного розвитку особистості та природи як рівнозначних цінностей. Дослідниця доводить, що процес формування ціннісного ставлення до рідного краю молодших школярів слід розпочинати шляхом впровадження комплексу пізнавально-емоційних завдань екологічного змісту й екологічних ігор у всі навчальні дисципліни на міжпредметних засадах і в позаурочний час. На завершальному етапі формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів автор пропонує вивчати факультативний курс «Знай, люби та бережи природу» [35].

За О. Крюковою, показниками ціннісного ставлення до рідного краю є:

- знання й уявлення про норми та правила поведінки в навколишньому середовищі, людину як складову природи, причинно-наслідкові зв'язки у природі, необхідність її збереження;
- емоційно-ціннісне ставлення до природи, що виявляється у творчих, пізнавальних, естетичних потребах взаємодії з природою як рівнозначних цінностях; гуманістичних мотивах і цілях екологічної діяльності;
- дії та вчинки щодо збереження природи, навички та звички практичної природоохоронної діяльності [35].

Визначаючи компоненти ціннісного ставлення до рідного краю молодших школярів, О. Крюкова оперує такими поняттями, як «норми та правила поведінки», «емоційно-ціннісне ставлення», «дії та вчинки». У процесі формування ціннісного ставлення до рідного краю підкреслюється емоційна

складова взаємовідносин людини з природою, що зумовлює активне залучення дітей до пошуку гуманних регуляторів поведінки [35; 80].

Актуальною для запропонованого дослідження є також праця І. Трубник з проблеми формування ціннісного ставлення до рідного краю [78]. Вона розглядається як система дій і вчинків людини, зумовлена:

- усвідомленням моральних норм поведінки в природному середовищі;
- ціннісним ставленням до природи;
- пізнавальними й естетичними потребами у сфері природи;
- самоконтролем та адекватною самооцінкою.

Екологічно мотивована поведінка, на думку І. Трубник, зумовлена екологічними мотивами, зовнішніми проявами яких є: самостійні спостереження й досліди, розмови з дорослими про природу, бажання поділитися враженнями про світ природи, передати їх у своїй діяльності (грі, малюванні), бажання спілкуватися з рослинами та тваринами, доглядати за ними, надавати дорослим посильну допомогу в охороні природи [78].

Отже, формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів припускає звернення не тільки до інтелектуальної, а й насамперед, до емоційної та вольової складових особистості. Причому, під час будь-якого виду діяльності в учнів початкових класів щодо природи завжди задіяні психічні процеси пам'яті та мислення, сприйняття й уваги, почуття й уявлення, формуються і розвиваються інтереси та потреби.

Природним підґрунтям формування ціннісного ставлення до рідного краю є вікові періоди, протягом яких складаються різні стосунки дитини з природним і соціальним середовищем. Кожен вік у поступальному формуванні ціннісного ставлення до рідного краю як процесу набуття досвіду і досягнення визначеного результату виховання важливий по-своєму. У початковій школі закладаються підвалини світогляду, накопичуються елементарні знання про природу, формуються етичні почуття. Велика увага у початковій школі приділяється формуванню у дітей знань про відносини людини та природи, вихованню ціннісного ставлення до природи, турботі про її збереження та

примноження, вмінню пізнавати природу, адже молодший шкільний вік посідає особливе місце у системі виховання як сенситивний до соціоприродних впливів.

Відомо, що протягом молодшого шкільного віку відбуваються інтенсивні анатомо-фізіологічні процеси: ріст, зміна пропорцій тіла, окостеніння скелету, збільшення м'язової маси. Саме цим зумовлюється більша рухова активність школярів, їх прагнення рухатись і небажання тривалий час перебувати в одній і тій же позі. Цю енергію слід використовувати під час дитячої праці. Головне в ній – радість дитини від участі, бажання працювати, піклуватись про живих істот, допомагати їм. Праця є важливим засобом формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів за умови її самостійності, активності з боку учнів і, водночас, під керівництвом дорослих.

Розумова діяльність учнів початкових класів завжди забарвлена емоціями. Її підґрунтям є діяльність підкіркових вузлів – центрів примітивної емоційності, тому емоції в молодшому шкільному віці частіше бувають тимчасовими станами, ніж ознаками спрямованості особистості. Набуваючи форми безпосереднього переживання значущості природних явищ і предметів, емоції є одним із головних механізмів внутрішньої регуляції діяльності, що визначають її напрямок і ступінь активності особистості [21; 55; 63; 76].

Акцентуючи увагу на особливостях поведінки школярів, Л. Виготський зазначає, що жодна форма поведінки не є такою стійкою, як та, що пов'язана з емоціями [12]. Розвиваючи цю думку, І. Бех стверджує, що «йдеться... про силу емоційної енергії, оскільки від цієї сили й буде залежати, чи виникне в суб'єкта імпульс до моральної дії, чи ні. Якщо особистість буде ставитися до духовної цінності відсторонено, якщо розтотожнюватиме себе з нею, позитивного результату очікувати марно. І навпаки, цілковите злиття особистості з духовною цінністю надає їй необхідної спонукальної сили. У такій цілісності й криється секрет дійової духовної особистості» [4]. Отже, прагнучи прищепити учням необхідні зразки поведінки, потрібно завжди перейматися тим, щоб залишити відповідний емоційний слід у їх свідомості.

Поведінка учнів початкових класів піддається зовнішнім впливам і залежить від того, під контролем чи без контролю дорослого дитина діє. Дотримуючись вимог, учень на практиці переконується в їх слушності або хибності. На основі позитивної або негативної оцінки поведінки формується особисте ставлення у формі емоційного схвалення чи засудження. Таке ставлення і стає мотивом, що спонукає відповідно діяти.

У дослідженнях Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна висвітлені різні аспекти психіки дитини. З-поміж суттєвих особливостей молодшого школяра виділені такі, як перехід до усвідомлення власних психічних процесів, суперечливі відношення між наочно-образним і логічним мисленням, розвиток вищих функцій пам'яті та ін. [12; 37; 63].

Тому важливе значення для формування ціннісного ставлення до рідного краю має демонстрація конкретних фактів конструктивної взаємодії з природою, перш за все, знайомство на місцевому матеріалі з різноманітною екологічною діяльністю дорослих і дітей у природі. Водночас варто звертати увагу і на негативні факти впливу людини на природу, екологічні проблеми, зокрема в своїй місцевості.

За твердженням психологів Л. Божович і В. Мухіної, в молодшому шкільному віці яскраво виражені мотиви допитливості, чітко окреслене широке коло інтересів. Інтерес – одна з форм спрямованості особистості, яка виявляється не тільки у пізнавальних, а й у інших потребах [5; 43].

Таким чином, психолого-педагогічними основами ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів є такі вікові характеристики: висока активність; прагнення до розвитку; емоційність; становлення дитини як суб'єкта діяльності; формування моральних почуттів під впливом конкретних дій; домінування конкретного безпосередньо чуттєвого сприйняття середовища. Крім вікових характеристик, у формуванні екологічно доцільної поведінки важливу роль відіграють психологічні особливості ставлення учнів початкових класів до природи.

Дослідники екологічної психології та педагогіки С. Дерябо і В. Ясвін зазначають, що у молодшому шкільному віці природні об'єкти все більше набувають суб'єктивного значення: для багатьох учнів початкових класів вони стають «значущими іншими». Ставлення до природи, в першу чергу, виявляється в пізнавальній сфері, втім ще домінує когнітивний компонент, який є своєрідним «залишковим» від дошкільного періоду [19].

Молодший шкільний вік характеризується переструктуруванням компонентів інтенсивності: хоча, як і раніше домінує когнітивний компонент, його роль до кінця періоду знижується, й усе більшого значення набувають практичний і вчинковий. Як використовувати вищезазначені психолого-фізіологічні особливості та можливості учнів початкових класів під час навчання, виховання, розвитку, формування ціннісного ставлення до рідного краю, залежить від дорослих: учителів, батьків, вихователів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури допоміг виявити структурні компоненти ціннісного ставлення до рідного краю (знання про об'єкти природи та норми і правила поведінки в природі; інтерес до об'єктів природи, ставлення до об'єктів природи як до суб'єктів взаємодії, переживання стосовно об'єктів природи, свідомі дії та вчинки, зумовлені ціллю збереження природи), а також сформулювати її визначення щодо учнів початкових класів.

Процес формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів не буде реалізовано без свідомої педагогічної позиції батьків, які повинні вбачати у спілкуванні дітей з природою не тільки мету – формування гуманного ставлення до неї, але й засіб гармонійного розвитку особистості дитини. Тому виникає необхідність дослідити можливості сім'ї щодо формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів, а також виявити, як школа, з одного боку, керує цим процесом, а з іншого – використовує досвід батьків у процесі екологічного виховання.

Таким чином, в ході аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено теоретичні аспекти проблеми формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів,

що уявляє собою дії та вчинки під час безпосередньої та опосередкованої взаємодії з природою, пов'язані між собою ціллю збереження природи, обумовлені характерним для учнів початкових класів непрагматичним суб'єкт-суб'єктним ставленням до об'єктів природи або зовнішньо унормовані дорослими (учителем, батьками). Дослідження проблеми формування ціннісного ставлення до рідного краю дає можливість виокремити особливості зазначеного процесу для учнів початкових класів.

1.2. Особливості формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом

В умовах екологічної кризи не можна уявити повноцінного навчального процесу у школі без повноцінного екологічного виховання та освіти. Пропаганда екологічних знань, насамперед, має пробуджувати тривогу щодо екологічної кризи і руйнувати небезпечний психологічний механізм звикання до неї. Вихованців потрібно переконати у необхідності дбайливого ставлення до природи, яке інтегрує почуття, знання, екологічно доцільні вчинки. Лише сплав знань і переконань народжують правильну ціннісну позицію щодо природи та переходять у відповідну поведінкову програму. Дбайливість – особистісна якість, результат чітких світоглядних уявлень про навколишній світ і роль людини в ньому [6; 29; 70].

Використання в процесі навчання учнів зі зниженим слухом методики природознавства для масових шкіл малоефективно, оскільки вона не враховує особливості їх пізнавальної діяльності [13; 20; 48; 75]. Тому в процесі формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом необхідно розглядати можливість спеціально організованого корекційно-педагогічного впливу з метою формування у них екологічно усвідомленої поведінки, заснованої на розумінні необхідності дбайливого ставлення до природних об'єктів.

Одним з найважливіших напрямів роботи, спрямованої на підвищення ефективності процесу формування ціннісного ставлення до рідного краю у

молодших школярів зі зниженим слухом, є екологічне просвітництво батьків. Сім'я як осередок формування особистості має великий вплив на формування в учнів зі зниженим слухом основ екологічного світогляду.

Взаємодія школи та сім'ї – складна проблема, що пройшла тривалий розвиток, набуваючи різного сенсу, характеризуючись різними підходами до її розв'язання на різних етапах поступу суспільства.

Принципи, на яких ґрунтується спільна діяльність школи та сім'ї, проаналізовані Н. Кураповою, Л. Панфіловою [1; 47]. Такими принципами є: органічний зв'язок діяльності школи і сім'ї; поєднання форм індивідуальної, групової та масової роботи; опора на позитивні якості батьків, учнів, на позитивний досвід у вихованні дітей; принцип паралельної дії вчителів на батьків, суспільства на батьків, батьків на батьків.

Якщо під час взаємодії неможливо відокремити діяльність одного учасника від діяльності іншого, то під час спільної діяльності суб'єкти можуть діяти розрізнено, однак сукупність їхніх дій має забезпечувати досягнення спільної мети. Отже, передусім, взаємодія – це не тільки вплив людей один на одного, але і безпосередня організація їхніх спільних дій, що дозволяє групі реалізувати загальну для її членів діяльність.

Педагогічну взаємодію М. Подберезський розглядає як детермінований освітньою ситуацією, опосередкований соціально-психологічними процесами зв'язок суб'єктів (і об'єктів) освіти, що спричиняє кількісні та якісні зміни властивостей і станів зазначених суб'єктів і об'єктів [53].

Отже, педагогічна взаємодія – це процес спільної діяльності суб'єктів і об'єктів навчально-виховного процесу, який характеризується їх кількісними й якісними змінами та ґрунтується на гуманістичних суб'єкт-суб'єктних відносинах, узгодженості дій, навчанні та вихованні всіх учасників з метою досягнення очікуваного педагогічного результату.

У процесі формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом на особливу увагу заслуговує естетичний підхід. Вихованці мають усвідомити, що естетичне в природі – це виразне, яким можна вважати

будь-яке явище дійсності. Основним постулатом естетичного підходу є те, що все в природі є естетично цінним і заслуговує схвалення. Потворне виникає унаслідок варварського втручання людини. Ставлення учнів зі зниженим слухом до природи визначається ступенем особистісної значущості об'єктів природи і природи взагалі [2; 28; 39].

Відповідно до моделі формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом послідовно проходять три етапи виховної роботи: корекція емоційно-ціннісних установок зазначених учнів на взаємодію з природою; розвиток пізнавальних можливостей учнів зі зниженим слухом, збагачення інтелектуальної сфери знаннями дієво-практичного характеру; реалізація програми природоохоронних дій. Результатом кожного етапу виховної роботи є певний рівень розвитку дбайливого ставлення учнів означеної нозології до природи, зумовлений ефективністю, результативністю роботи на опередньому етапі [27; 32; 79].

Емоційно-ціннісний етап передбачає корекцію емоційно-ціннісних установок учнів зі зниженим слухом на взаємодію з природою. До змісту даного етапу включено розвиток здатності дитини до співпереживання, захоплення, замилювання природою чи її окремими об'єктами; розвиток потреби у гуманістичних почуттях та екологічно доцільній поведінці.

Інтелектуальний етап передбачає формування в учнів зі зниженим слухом екологічної інформованості; збагачення інтелектуальної сфери дієво-практичними знаннями про природу і взаємозв'язки у системі «природа-людина-суспільство» дієво-практичного характеру. У процесі засвоєння учнями зі зниженим слухом знань про природу прикладного характеру, враховується те, що учні уже володіють базовими природничими знаннями, тому основна увага концентрується на розширенні їхньої змістової та процесуальної компоненти [29; 36; 79].

Змістова компонента доповнюється дієво-конкретними знаннями про природу чи її окремі об'єкти; процесуальна – об'єднує уміння використовувати засвоєні знання, розв'язуючи пізнавальні завдання. Таким чином, вдається

підвести учнів зі зниженим слухом до розуміння значущості природи, необхідності дбайливого ставлення до неї та формування стійкого інтересу до її вивчення.

Учинково-діяльнісний – заключний етап процесу формування у дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку ціннісного ставлення до рідного краю. На цьому етапі основна увага зосереджується на розвитку учнів зі зниженим слухом здатності активно захищати, оберігати та відтворювати навколишнє середовище.

В основі даного етапу знаходиться ціннісне ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом, яке дає змогу не лише набути практичних навичок у спілкуванні з природою, а й засвоїти глибокі знання. Основна увага на даному етапі акцентується на підвищенні значущості природи, створенні мотивації екологічної активності учнів означеної нозології, а також стимулюванні природоохоронної активності учнів, удосконаленні їхніх умінь та навичок [65].

Отже, формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом – складний психолого-педагогічний процес впливу на особистість дитини з метою корекції емоційно-ціннісних установок, збагачення інтелектуальної сфери, а також активізації екологічно доцільної практичної діяльності учнів у природі. Цей процес є багатоаспектним, оскільки покликаний забезпечити системний вплив на особистість молодшого школяра, коригуючи та спрямовуючи його ставлення до природи.

Школа і сім'я мають працювати так, щоб діти постійно відчували єдність, оскільки різні, а інколи протилежні вимоги дорослих, як зазначає Т. Кравченко, призводять до невпевненості дитини [33; 38; 40; 81]. Поняття єдності виховання має психологічний і педагогічний аспекти. Психологічний передбачає з'ясування реальних можливостей і повне розуміння всіма педагогами виховних завдань. Педагогічний аспект має на меті створення виховної ситуації як у школі, так і в сім'ї, яка ставить учнів перед необхідністю поводитися відповідно до норм поведінки. Безперечно, виховні завдання не повинні суперечити одне одному.

Ґрунтуючись на досягненнях сучасної психолого-педагогічної науки, враховуючи практичний досвід і особливості нинішніх реалій, сучасні дослідники роблять спробу визначити найбільш актуальні проблеми сімейного виховання дітей різних вікових категорій і знайти оптимальні шляхи розв'язання проблем виховання шляхом залучення батьків до співпраці із загальноосвітніми навчальними закладами.

Особливості сімейного виховання у взаємодії школи і сім'ї висвітлені в працях Т. Виноградової, О. Докукіної, В. Кондратюк, Т. Кравченко, В. Постового, Н. Стаднік [9; 21; 33; 57; 66] та ін.

На думку вчених Т. Кравченко, В. Постового, сім'я – одна з найбільших цінностей, створених людством за всю історію його існування. Жодна нація, жодна культурна спільнота не обійшлась без сім'ї. У її позитивному розвитку, збереженні та зміцненні зацікавлені і суспільство, і держава. Кожна людина, незалежно від віку, потребує міцної та надійної сім'ї [33; 57]. Як специфічна форма спільноти людей, сім'я поєднує в собі індивідуальні та колективні начала, є першоджерелом соціальних ідеалів і норм критеріїв поведінки. Цінність сім'ї зумовлена відтворенням життя та підтримкою культурних і духовних цінностей, вихованням дітей, передачею їм трудових навичок, формуванням соціальної й індивідуальної свідомості.

Як і будь-яка система, взаємодія школи і сім'ї має свої функції. Функції взаємодії початкової школи та сім'ї висвітлені в науковому доробку О. Докукіної. До них автор відносить: конструктивну; допоміжну; інформаційну [21].

Функції взаємодії школи і сім'ї виділяє Т. Кравченко, а саме: діагностичну; прогностичну; ціннісну; організаційно-управлінську; рефлексивну. На думку Т. Кравченко, «взаємодія – це процес впливу різних суб'єктів один на одного, який визначає взаємний зв'язок і взаємозаміну, внаслідок чого відбувається поєднання окремих елементів у певну систему, формування її цілісності» [33; 58].

У контексті спільної діяльності розглядає взаємодію школи і сім'ї О. Коберник [8; 16; 49]. Він зазначає, що ця взаємодія має бути націлена на те, щоб завдяки спільним зусиллям досягти справжнього взаємопорозуміння школи і сім'ї, без якого неможливо розраховувати на будь-яку ефективність виховного процесу.

Гурткова робота, організована школою за безпосередньої участі батьків найбільше сприяє формуванню екологічно доцільної поведінки, розвиває інтерес до природи, розширює та поглиблює знання про неї, формує відповідні почуття, спрямовує практичну діяльність. Гурткові заняття, на думку І. Мар'єнко, «відіграють суттєву роль у закріпленні та поглибленні отриманих раніше моральних знань, у розвитку моральних почуттів, у створенні умов для проявів ініціативи та творчості» [42; 56; 62].

У контексті спільної екологічної діяльності розглядала взаємодію вчителів і батьків Л. Руденко, зазначаючи, що вона буде успішною за умови дотримання єдиних вихідних позицій і співпраці. Автор виділила такі принципи взаємодії школи і сім'ї в процесі екологічного виховання учнів:

- поєднання форм масової, групової й індивідуальної роботи;
- опора на позитивний досвід екологічного виховання дітей у сім'ї;
- принцип паралельного впливу вчителів на батьків, батьків на вчителів і батьків один на одного [64].

Сформульовані Т. Кравченко функції взаємодії школи і сім'ї були конкретизовані щодо формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів [33; 52]:

- діагностична (знання про рівень сформованості ціннісного ставлення до рідного краю дитини, потенційні можливості її розвитку, труднощі, з якими вона стикається в процесі формування екологічно доцільної поведінки; про роль сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю);
- прогностична (усвідомлення учасниками взаємодії результатів, яких вони прагнуть досягти в процесі формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів, а також визначення напрямів подальшої взаємодії);

- ціннісна («екологічний ціннісний внесок» кожного з учасників взаємодії, адресований як окремим учасникам цього процесу, так і всій спільноті батьків, дітей, учителів);
- організаційно-управлінська (упорядкування процесу взаємодії з метою організації екологічно доцільної діяльності);
- рефлексивна (повнота й адекватність розуміння кожною із сторін взаємодії важливості обопільного формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів).

Отже, взаємодія школи та сім'ї в контексті формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів зі зниженим слухом – це обопільний вплив суб'єктів навчально-виховного процесу (учителів, батьків та учнів), який ґрунтується на гуманістичних суб'єкт-суб'єктних відносинах, узгоджених діях, з метою збереження природи.

Система цінностей учнів початкових класів зі зниженим слухом потребує негайної переорієнтації з антропоцентричної на таку модель ціннісних орієнтацій, у якій би основними стали б природо-орієнтовані, екологічно виправдані механізми пізнання довкілля. Система ціннісних відносин – ядро особистості. Отже, важливим завданням когнітивного компонента є орієнтування дітей на ціннісне ставлення до власного дому, явищ духовної та моральної культури, загально-людські цінності у ставленні до природи. У зв'язку з цим особливого значення набуває організація освітньо-виховного простору, у якому мають бути закладені принципи, які б виключили антропоцентричну спрямованість свідомості.

Формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом – складний психолого-педагогічний процес впливу на особистість дитини з метою корекції емоційно-ціннісних установок, збагачення інтелектуальної сфери, а також активізації екологічно доцільної практичної діяльності учнів у природі. Цей процес є багатоаспектним, оскільки покликаний забезпечити системний вплив на особистість молодшого школяра, коригуючи та спрямовуючи його ставлення до природи.

Ефективність процесу формування ціннісного ставлення до рідного краю залежить від урахування психолого-фізіологічних особливостей учнів початкових класів зі зниженим слухом. У дітей цієї вікової категорії зникають прояви прагматизму, вони починають усвідомлювати необхідність збереження усього того, що їх оточує. Природа у свідомості молодших школярів зі зниженим слухом набуває іншого значення, змінюються і мотиви взаємодії з нею.

Таким чином, особливості формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом полягають у використанні певної системи виховних впливів на особистість, необхідних для формування нового типу ставлення до природи. Пануючий антропоцентризм має змінитись, набувши рис екоцентричного типу взаємин особистості з природою, основу якого складають цінності природи. Особливого значення, у контексті останнього, набуває питання подолання розриву між знаннями, емоційними установками та діями учнів з інтелектуальними порушеннями у природі. Процес формування у дітей означеної нозології ціннісного ставлення до рідного краю у контексті розв'язання екологічної проблематики повинен розглядатися як такий, що найповніше враховує органічну єдність інтегрованого підходу і забезпечує динаміку змін у ставленні учнів зі зниженим слухом до навколишнього світу.

Висновки до розділу 1

В ході аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено теоретичні аспекти проблеми формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів, що уявляє собою дії та вчинки під час безпосередньої та опосередкованої взаємодії з природою, пов'язані між собою ціллю збереження природи, обумовлені характерним для учнів початкових класів непрагматичним суб'єкт-суб'єктним ставленням до об'єктів природи або зовнішньо унормовані дорослими (учителем, батьками). Дослідження проблеми формування ціннісного ставлення

до рідного краю дає можливість виокремити особливості зазначеного процесу для учнів початкових класів.

Аналіз наукових джерел дав змогу виокремити такі аспекти ціннісного ставлення до рідного краю: вибудовування для учнів певної послідовності, етапності досягнення кінцевої мети формування ціннісного ставлення до рідного краю; надання учням можливості вибору варіанту мети, способів її досягнення; забезпечення участі школярів у постановці завдання, аналізі й обговоренні умов його вирішення, плануванні діяльності, оцінюванні результатів; урізноманітнення і розширення спектру мотивів школярів до ціннісного ставлення до рідного краю; звернення основної уваги учнів на результат екологічної діяльності. Наслідком і результатом екологічної освіти та виховання вважаємо процес формування ціннісного ставлення до рідного краю – елемент складної системи формування екологічної культури особистості.

Проаналізовано особливості формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом, які полягають у використанні певної системи виховних впливів на особистість, необхідних для формування нового типу ставлення до природи. Пануючий антропоцентризм має змінитись, набувши рис екоцентричного типу взаємин особистості з природою, основу якого складають цінності природи. Особливого значення, у контексті останнього, набуває питання подолання розриву між знаннями, емоційними установками та діями учнів з інтелектуальними порушеннями у природі. Процес формування у дітей означеної нозології ціннісного ставлення до рідного краю у контексті розв'язання екологічної проблематики повинен розглядатися як такий, що найповніше враховує органічну єдність інтегрованого підходу і забезпечує динаміку змін у ставленні учнів зі зниженим слухом до навколишнього світу.

Таким чином, процес формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом в контексті розв'язання екологічної проблематики повинен розглядатися як такий, що найповніше враховує органічну єдність інтегрованого підходу і забезпечує динаміку змін у ставленні учнів зі зниженим слухом до навколишнього світу.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО РІДНОГО КРАЮ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ

2.1. Визначення стану сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом

Визначення теоретичних аспектів проблеми формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів обумовило необхідність проведення дослідження сформованості даного ставлення в учнів зі зниженим слухом та вдосконалення методики її формування. Перед сучасною початковою школою гостро стоїть питання про таку організацію освітнього процесу, який був би більш особистісно-орієнтованим на екологічну підготовку школярів, їхній цілісний і гармонійний розвиток та особисте зростання її компонентів. Особлива увага необхідно приділяти вихованню в учнів відповідальності за збереження навколишнього середовища як важливого фактора існування людини.

У відповідності з метою і завданнями дослідження був розроблений план дослідно-експериментальної роботи, який включав два етапи:

Констатувальний етап, метою якого було визначення рівнів сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом початкових класів.

Завдання констатувального етапу експерименту полягали в тому, щоб:

1. Визначити компоненти, критерії та показники сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом початкових класів.

2. Дібрати методи аналізу роботи вчителів початкових класів з батьками й учнями щодо формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом початкових класів.

3. Вивчити стан сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом початкових класів.

4. Проаналізувати готовність батьків до педагогічної взаємодії з метою формування в учнів зі зниженим слухом ціннісного ставлення до рідного краю.

Експериментальне дослідження стану сформованості в учнів зі зниженим слухом початкових класів здійснювалось у ході констатувального етапу експерименту на базі КЗСОР Косівщинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Сумського району. У дослідженні приймали участь 22 дитини віком 8–9 зі зниженим слухом. По завершенню дослідження проводились контрольні зрізи, порівнювались і формулювались висновки. З метою виявлення динаміки у процесі формування ціннісного ставлення до рідного краю отримані результати співставлялись з даними, отриманими на початку експерименту (констатувальний етап).

Для забезпечення вірогідності результатів дослідження в експериментальній роботі дотримувалися принципів послідовності й систематичності, тобто кожний вид перевірки являв собою логічне продовження попереднього.

На підставі з'ясування сутності поняття «ціннісне ставлення до рідного краю учнів початкових класів» і врахування особливостей дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку визначено такі *компоненти та критерії* сформованості ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів:

- когнітивний (знання про поведінку в природі);
- емоційно-ціннісний (прагнення до збереження об'єктів природи);
- вчинково-діяльнісний (уміння та навички екологічно доцільної поведінки).

Відповідно до кожного критерію розроблені рівні та показники сформованості ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів. Виділені такі рівні ціннісного ставлення до рідного краю: екологічно доцільний, екологічно ситуативний, прагматичний і екологічно недоцільний.

Теоретичний аналіз засвідчив, що ціннісного ставлення до рідного краю, як модель екологічно доцільної поведінки є складним утворенням, для дослідження якої немає універсальної методики, тому під час дослідження застосований комплекс спеціальних діагностичних методів, за допомогою яких послідовно вимірювались окремі компоненти досліджуваної якості:

- опитування учнів на виявлення знань щодо ціннісного ставлення до рідного краю та взаємозв'язків у природі, екологічно доцільних мотивів поведінки, екологічної діяльності;

- бесіди з учнями з метою з'ясування їх ставлення до природи та окремих її об'єктів: «Роль природи в моєму житті», «Природа і моя сім'я», «Моя поведінка в природі»;

- спостереження за поведінкою школярів у природі в реальних умовах та умовах експерименту, які проводилися з метою фіксації елементів поведінки учнів початкових класів щодо природи;

- розв'язання учнями проблемних ситуацій взаємодії з природою, що дозволяє виявити суперечності поведінки щодо природи та розкрити поведінковий потенціал учнів початкових класів.

Оцінка даних, отриманих із застосуванням діагностичних методик, здійснювалася на підставі визначених критеріїв і показників сформованості ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів. Відповідно визначено рівні сформованості ціннісного ставлення до рідного краю, які оцінюються за чотирирівневою шкалою – екологічно доцільний (5 балів), екологічно ситуативний (4 бали), прагматичний (3 бали) і екологічно недоцільний (2 бали).

З метою виявлення рівня екологічних знань, екологічних мотивів, готовності до екологічно доцільних дій і вчинків у дослідженні використовувався метод опитування, який розглядали як засіб збору первинного матеріалу, що підлягає перевірці за допомогою інших методів. Опитування відбувалось як у письмовій (анкетування), так і в усній формі (інтерв'ю).

Зважаючи на вікові особливості учнів зі зниженим слухом початкових класів, зокрема слабкість довільної уваги, швидку втомлюваність під час одноманітної діяльності, наявність труднощів при співвіднесенні письмового запитання з конкретним варіантом відповіді, вважали за недоцільне застосовувати анкетування у 1–2-х класах і тому замінили його усним опитуванням.

Усне опитування (інтерв'ю) проводилося з учнями 1–2 класів у кілька етапів. Цей метод являв собою безпосередню бесіду інтерв'юера з респондентом. Розроблені з урахуванням вищезазначених вікових особливостей учнів початкових класів опитувальники містили невелику кількість запитань, щоб не розсіювати увагу і дати можливість учням зосередитися на кожному запитанні.

В опитувальниках запитання були згруповані у блоки, кожен з яких давав можливість одержати відповіді за певними позиціями (додаток А). Усього було розроблено 3 блоки запитань, кожен з яких мав на меті отримання діагностичних даних за трьома компонентами: когнітивним, емоційно-ціннісним, вчинково-діяльнісним.

Запитання I блоку мали на меті з'ясувати, чи розуміють учні початкових класів поняття і факти про природу, чи знають про природоохоронну діяльність, ціннісне ставлення до рідного краю, чи усвідомлюють власну роль у збереженні природи. Запитання II блоку спрямовувалися на виявлення мотивів поведінки у природі, III блоку – на з'ясування проявів поведінки учнів у природі.

Відповіді учнів порівнювалися з відповідями батьків на аналогічні запитання, отриманими під час батьківських зборів. Таке порівняння мало на меті зіставити знання, ставлення та поведінку батьків з тими ж характеристиками дітей, визначити подальші напрями роботи з батьками щодо формування у дітей екологічно доцільної поведінки. Адже лише за умови з'ясування справжньої картини певного явища можна виявити ті аспекти, які

потребують додаткового опрацювання, визначити можливі шляхи підвищення ефективності виховного впливу на учнів початкових класів.

На наступному етапі експерименту проводилися бесіди. Вони дали можливість глибше дослідити психологічні особливості дитини, характер і рівень її знань, інтересів, мотивів і вчинків шляхом аналізу даних, що їх містили відповіді на поставлені запитання [15; 30; 82].

Бесіда допомогла глибше зрозуміти мотиви поведінки респондентів щодо природи, з'ясувати емоційне ставлення до об'єктів природи та прояви поведінки щодо неї. Під час бесіди враховувалася реакція учня, що допомагало її спрямовувати в необхідне русло. При цьому створювалась атмосфера довіри та відвертості для отримання більш достовірної інформації. Метод бесіди був застосований з метою одержання додаткової інформації щодо сформованості екологічно доцільної поведінки учнів за когнітивним, емоційно-ціннісним і вчинково-діяльнісним компонентами. Усього було проведено три бесіди за такими темами:

1. «Роль природи в моєму житті»:

- Чи впливає природа на людину?
- Для чого тобі потрібна природа?

2. «Природа і моя сім'я»:

- Чи проводиш ти вільний час із батьками на лоні природи?
- Чи розповідають тобі батьки „цікавинки ”про природу?
- Що саме розповідають тобі батьки про природу?
- Чим запам'яталася тобі найцікавіша прогулянка з батьками?

3. «Моя поведінка в природі»:

- Твоя поведінка шкодить природі? Вона є нешкідливою для природи?

Чи буває по-різному?

- Чи знаєш ти правила поведінки в природі?
- Що ти робиш зі сміттям, яке залишилось після твого відпочинку в лісі?
- Чи сортуєш ти з батьками сміття?
- Ти економиш удома воду, електроенергію? Як саме?

– Є в природі тварини або рослини, які тебе дратують? Які саме?

– Чи подобається тобі доглядати за тваринами або рослинами? Якими саме?

Одним із найбільш широковикористовуваних методів було спостереження (додаток Б, В). Відомо, що спостереженню підлягають лише зовнішньо виражені дії, що мають рухову чи вербальну форму. Оскільки учням початкових класів важко описувати свої враження від споглядання явищ, об'єктів природи, почуття від події чи вчинку, що мають моральне або естетичне забарвлення, то великого значення ми надавали спостереженням за поведінкою учнів у природі.

Під час організації спостереження враховувалися такі вимоги:

- 1) для спостереження доступні лише зовнішні факти, які мають мовленнєві та рухові прояви;
- 2) характеристики, які реєструються, повинні бути якомога більш описовими та якомога менш пояснювальними;
- 3) для спостереження повинні бути обрані найбільш важливі моменти поведінки;
- 4) спостерігач повинен мати змогу вивчати поведінку певної особи протягом тривалого часу;
- 5) рольові стосунки між спостерігачем і спостережуваним неприпустимі;
- 6) оцінки не повинні піддаватися суб'єктивним впливам [26; 50].

Під час спостережень було накопичено значну кількість фактів, які характеризували ставлення учнів початкових класів до природи, їхню поведінку в різних ситуаціях, емоції, висловлювання, пов'язані з оцінкою своєї поведінки та поведінки інших.

Для з'ясування особливостей екологічної поведінки учнів у природі також створювалися уявні та реальні проблемні ситуації (додаток Г). Це дало змогу занурити дитину в конкретні обставини, позначені певними суперечностями, які необхідно було розв'язати. Обираючи той чи інший спосіб

розв'язання проблеми, дитина виявляла своє ставлення, давала оцінки, які демонстрували рівень сформованості екологічно доцільної поведінки.

Інформація, одержана в процесі розв'язання проблемних ситуацій, сприяла розширенню й уточненню відомостей, одержаних шляхом опитування. Також визначалися ті ситуації, які найбільше впливали на поведінку й вчинки дітей у природі.

За результатами діагностичних методик, відповідно до показників екологічної поведінки визначалася кількість балів, яку набрав учень за кожним із критеріїв. Для цього використовувалася відкорегована формула Г. Вітцлака:

$$K = \frac{R \times 100\%}{N},$$

де К (%) – коефіцієнт, відсоткове співвідношення балів за певним показником;

Р – кількість реальних балів, отриманих за виконання завдання (є змінною величиною);

Н – постійна величина, що дорівнює максимальній кількості балів за виконане завдання [35; 77].

Середній коефіцієнт виконання всіх завдань, який отримувався шляхом поділу суми коефіцієнтів кожного виконаного завдання на їх кількість, характеризував рівень екологічної поведінки учнів початкових класів:

80–100 % – екологічно доцільний;

50–80 % – екологічно ситуативний;

30–50 % – прагматичний;

менше 30 % – екологічно недоцільний.

Наступний етап констатувального експерименту передбачав вивчення готовності батьків до педагогічної взаємодії з метою формування в учнів ціннісного ставлення до рідного краю. З метою одержання необхідних даних була розроблена анкета для батьків (Додаток Д), запитання якої мали на меті з'ясування рівня їхніх екологічних знань, ставлення до природи, того, чи

враховують вони виховний потенціал природи та чи наявні у них елементи ціннісного ставлення до рідного краю.

З метою уточнення та конкретизації інформації, одержаної шляхом анкетування, з батьками проводилися групові бесіди (Додаток Е). Підставою для об'єднання батьків у групи були їхні відповіді на запитання анкети (до кожної з груп входили батьки, чиї відповіді були схожі). Бесіди з батьками дозволили отримати дані про їх бажання формувати у дитини екологічно доцільну поведінку спільно зі школою, особливості характеру дитини, її стосунки в сім'ї, з друзями, дорослими, в школі та поза нею. Ці дані допомагали краще зрозуміти поведінку дитини в природі, пояснити екологічно недоцільні дії й вчинки щодо об'єктів природи.

За результатами анкетування та бесід батьків було умовно об'єднано у групи з огляду на їх готовність до педагогічної взаємодії з метою формування в учнів ціннісного ставлення до рідного краю: активної взаємодії, епізодичної взаємодії, автономно-відстороненої взаємодії.

1 група (активної взаємодії) – батьки, готові до активної взаємодії, які сумлінно ставляться до екологічного виховання дітей: заохочують і спрямовують інтерес до природи, розвивають естетичні почуття й емоційну чуйність, обговорюють телепередачі та фільми про природу, являють взірець поведінки в природі, організовують діяльність дитини в природі, сприяють утриманню домашніх тварин. Під час спільної роботи кожен член такої сім'ї несе відповідальність за виконання поставленого перед ним завдання. Батки зі складу даної групи позитивно ставляться до взаємодії зі школою, яке супроводжується активною співпрацею з учителями, залученням до організації виховної позакласної роботи, різноманітних виховних заходів.

2 група (епізодичної взаємодії) – для цих батьків характерна недостатня соціальна активність, пристосовування до ситуації, епізодична взаємодія залежно від активності інших (чинять так, як усі); вони розуміють необхідність екологічного виховання, проте інтерес дітей до природи спонукають лише епізодично, зрідка обговорюють екологічні проблеми, їхня поведінка в природі

не завжди співпадає зі словами. У цих сім'ях культивується особистий приклад батьків, виховання ґрунтується на засадах співпраці з дитиною. Спостерігається фрагментарне позитивне ставлення до взаємодії з учителями, фрагментарне прагнення до підвищення рівня педагогічної культури.

3 група (автономно-відсторонена взаємодія) – батьки з автономно-відстороненою взаємодією байдужі до інтересів дитини, не розвивають її почуття до природи, їхня поведінка в природі суперечить екологічним нормам і правилам. Батьки зовсім не приділяють уваги формуванню екологічно доцільної поведінки дитини, переконані, що цим повинна займатися школа. До взаємодії зі школою ставляться байдуже або налаштовані негативно, демонструють низький рівень педагогічної культури.

Таким чином, розроблена методика констатувального етапу експерименту сприяла аналізу стану сформованості всіх структурних одиниць ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом початкових класів, визначенню компонентів, критеріїв і показників сформованості ціннісного ставлення до рідного краю учнів означенні нозології, виявленню рівнів екологічної поведінки учнів початкових класів у довкіллі, аналізу роботи вчителів і готовності батьків до формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів.

Підґрунтям дослідно-експериментальної роботи з учнями початкових класів були визначені компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, вчинково-діяльнісний) сформованості ціннісного ставлення до рідного краю, їх критерії та показники. Робота провадилася на підставі розробленої методики, що дало можливість одержати вірогідні дані в контексті завдань даного етапу експериментального дослідження.

Екологічні знання, мотиви взаємодії з природою та поведінка в природі учнів 1–2 класів з'ясовувалися за допомогою методу усного опитування (додаток А). Такий підхід обумовлений особливостями цієї вікової категорії.

Аналіз відповідей учнів на запитання першого блоку усного опитування засвідчив, що, розкриваючи сутність поняття «природа», більшість учнів

зауважили, що це сукупність представників рослинного і тваринного світу (45,4 %); сприймають природу як єдність живої (рослини та тварини) та компонентів неживої природи – 31,8 % опитаних; усвідомлюють людину часткою живої природи – 9,1 %; 13,7 % учнів не змогли відповісти на це запитання. Наведені факти свідчать про те, що необхідно приділяти більше уваги з'ясуванню ролі людини в житті природи, значення живої та неживої природи в житті людини.

Викликає занепокоєння той факт, що 72,7 % дітей вважають, що є погані тварини (вуж, жаба, змія, мураха). Деякі учні (18,2 %) зазначили: «природа не може бути поділена на корисних тварин і шкідників», «природа така гарна, що в ній немає нічого поганого», «я дуже люблю тварин, тому поганих серед них немає». Не відповіли на це запитання 9,1 % учнів. З огляду на це необхідно формувати у дітей уявлення про роль і значення всіх живих організмів.

Проблему охорони природи учні розуміють переважно як охорону тварин і рослин (54,5 %), боротьбу зі сміттям (36,4 %), охорону природних об'єктів від вогню (9,1 %). Необхідність охороняти неживу природу відзначають лише 9,1 % учнів, 13,6 % опитаних дали абстрактну відповідь: «охороняти природу означає любити її й дбайливо до неї ставитися», не пояснивши її більш докладно.

Відповіді щодо впливу людини на природу розподілилися переважно на дві групи: 36,7 % учнів вважають, що людина впливає на природу лише позитивно («висаджує квіти, дерева», «розвішує годівниці», «годує пташок», «утримує домашніх тварин»); 40,3 % наголошують на негативному впливі людини («рвуть квіти», «ламають гілки дерев», «залишають сміття», «руйнують пташині гнізда»); 9,1 % відзначають як негативний, так і позитивний вплив людини на природу; 13,7 % не відповіли на поставлене запитання.

Щодо готовності учнів початкових класів до екологічної діяльності, вражає той факт, що 36,4 % учнів заперечують власну участь в охороні природи. Готові до дій зі збереження природи, але за допомогою старших (учителів, батьків) 27,3 % учнів початкових класів; 18,2 % з них погоджуються,

що можуть самотійно «погодувати тварину», «прибрати сміття», «економити воду й електроенергію»; 22,7 % учнів готові до певних дій, але виключно під час відповідних заходів.

Наведені дані засвідчують, що учням 1–2 класів бракує знань як про сутність і компоненти природи, так і про її значення в житті людини. Учні недостатньо усвідомлюють руйнівний характер життєдіяльності людини щодо природи, свою роль у збереженні природи. Негативний факт убачаємо також у тому, що значна кількість дітей не змогла дати жодної відповіді на поставлені запитання.

Результати опитування щодо правил і норм поведінки в природі засвідчили, що 36,4 % учнів розуміють, що таке правила поведінки та не уявляють собі, як можна жити без них. Значна кількість респондентів (45,4 %) вказали на необхідність дбайливого ставлення до природи під час прогулянок, 31,8 % навели деякі правила поведінки в природі («не галасувати», «не руйнувати мурашники», «не ламати гілки дерев», «не зривати рослини, занесені до Червоної книги»). Проте лише 27,3 % учнів дотримуються норм і правил поведінки в природі: 9,1 % – щодня; 22,7 % – залежно від ситуації (присутності дорослих, учителя, батьків).

Відповіді на запитання «Чому люди охороняють природу?» розподілилися так: 45,4 % опитаних зазначили, що «природа дає людині можливість жити», «почуватися здоровою»; 31,8 % наголосили, що «природа є джерелом будівельних матеріалів», «охороняючи природу, людина заробляє гроші», «природа людям дає їжу й одяг»; 9,1 % відповіли, що «людина є складовою природи й, усвідомлюючи це, вона не може чинити інакше»; 13,6 % не відповіли на запитання.

Мета збереження живої та неживої природи (водойм, ґрунтів, тварин, рослин) виявилася для школярів не дуже зрозумілою: не знають, навіщо берегти ґрунти, 45,4 % дітей, водойми – 36,4 %, тварин і рослини – 18,2 %. Решта учнів визначили такі цілі збереження природи: екологічні – «ґрунти та водойми є середовищем існування живих організмів», «засмічення джерела

призведе до висихання річки» (13,6 %); санітарно-оздоровчі: «Якщо купатись у брудній воді, можна захворіти», «Рослини очищують повітря, яким ми дихаємо» (31,8 %); споживацько-прагматичні: «Тварини та рослини – це їжа й одяг для людини», «На поганих ґрунтах не ростуть рослини» (18,2 %); естетичні: «Люблю милуватися рослинами», «Подобаються маленькі, пухнасті тварини» (9,1 %).

Отже, відповіді дали змогу констатувати, що учні 1–2 класів знають і розуміють правила поведінки в природі, але значна кількість учнів не дотримуються їх у повсякденному житті; учні початкових класів майже не усвідомлюють і не розуміють цілей збереження живої та неживої природи, а також своєї ролі у збереженні природи. Без усвідомлення екологічної цілі, як суб'єктивно ідеального образу бажаного, неможлива екологічно доцільна діяльність. Кількісний розподіл учнів початкових класів зі зниженим слухом за рівнем сформованості екологічних знань наведено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Рівні сформованості екологічних знань в учнів початкових класів
зі зниженим слухом (у %)

	Рівні сформованості екологічної поведінки			
	Екологічно доцільний	Екологічно ситуативний	Прагматичний	Екологічно недоцільний
Кількість учнів	13,6	31,8	27,3	27,3

Відповідаючи на другий блок запитань опитувальника, більшість учнів зазначили, чому вони їздять із батьками на природу. 40,1 % дітей задовольняють споживацькі потреби: «люблю рибалити», «розпалювати багаття», «люблю робити букети з польових квітів – волошок і ромашок»; на відпочинкових потребах наголошують 31,8 %: «відпочинок на свіжому повітрі корисний для здоров'я»; потребі щодо спілкування з природою – 13,6 %: «подобається слухати спів пташок», «спостерігати за комахами», «милуватися

рослинами»; задовольняють потреби батьків 18,2 % опитаних: «батьки наполягають, щоб ми разом виїжджали на природу».

Отже, більшість учнів 1–2 класів мають споживацькі потреби та потребу у відпочинку на природі. Недостатньо розвинені потреби у спілкуванні з природою, наявні псевдопотреби у взаємодії з природою. Одержані результати свідчать про те, що учні 1–2 класів недостатньо усвідомлюють функції природи, її можливості задовольняти ширший спектр потреб.

Учні початкових класів спільно з батьками доглядають за домашніми рослинами та тваринами (40,1 %). Водночас 36,4 % учнів початкових класів з інтелектуальними порушеннями зазначили, що не втручаються в цей процес, за них усе роблять батьки. Лише незначна кількість учнів (9,1 %) здійснюють самостійний догляд, виявляють турботливе ставлення до тварин і рослин, про що свідчать занепокоєння життям своїх улюбленців, радість від спілкування з ними. Зрештою 13,6 % учнів не мають удома рослин і тварин.

На запитання «Навіщо тобі потрібна природа?» були отримані такі: 31,8 % респондентів зазначили оздоровчу цінність природи: «...для відпочинку», «...для оздоровлення»; 45,4 % – споживацьку: «щоб користуватися природними ресурсами (водою, повітрям, природним газом)», «...для видобування корисних копалин», «щоб було що їсти»; 9,6 % підкреслили естетичну цінність природи: «щоб радіти життю», «людина є частиною природи»; 12,5 % не визначили цінність природи або дали досить категоричну відповідь на зразок: «Я можу обійтися без природи».

З'ясовуючи, що найбільше приваблює учнів у природі, отримали різноманітні відповіді. Поряд із такими мотивами, як «догляд за квітами», «милування красою», «годування тварин» (таких відповідей меншість – 18,2 %), 31,8 % учнів зазначають: «прогулянка на свіжому повітрі», «купатись у річці» тощо; 36,4 % опитаних приваблює можливість «ловити рибу», «збирати квіти», «влаштовувати з батьками пікнік»; 18,2 % респондентів не змогли дати чіткої відповіді. Очевидно, що споживацьке ставлення до природи переважає.

Кількісний розподіл учнів початкових класів з інтелектуальними порушеннями за рівнем сформованості екологічних мотивів поданий у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Рівні сформованості екологічних мотивів в учнів початкових класів
зі зниженим слухом (у %)

	Рівні сформованості екологічної поведінки			
	Екологічно доцільний	Екологічно ситуативний	Прагматичний	Екологічно недоцільний
Кількість учнів	18,2	31,8	22,7	27,3

Останній, третій, блок запитань усного опитування учнів 1–2 класів засвідчив, що школярі зі своїми батьками постійно (18,2 %) й іноді (31,8 % – «коли буваємо на дачі») дбають про збереження природи: «доглядаємо рослини біля нашого будинку», «саджаємо дерева, кущі», «доглядаємо за тваринами»; 18,2 % дітей з батьками, крім цього зазначили: «сортуємо сміття», «економимо воду, електроенергію». 31,8 % учнів відповіли, що нічого не роблять з батьками для збереження природи.

Серед учнів початкових класів не сміять на вулиці 27,3 %; не ламають дерев і не рвуть квітів 13,6 %; самостійно доглядають за домашніми тваринами 9,1 %; самі поливають квіти 4,5 %; самі сортують сміття 4,5 %. Однак 45,4 % учнів зазначили, що самі вони нічого не роблять для природи, або не змогли відповісти на це запитання. Як бачимо, кожен другий учень не виявляє самостійності щодо екологічно доцільної поведінки. З'ясовано також, що учні 1–2 класів обрали тварин як улюблених суб'єктів спілкування (72,7 %). Цей результат підтверджує важливе значення в житті учнів початкових класів спілкування з тваринами.

На запитання «Якщо ти станеш свідком руйнування дітьми мурашників, пташиних гнізд, знущання над твариною, що ти робитимеш?» значна кількість учнів 1–2 класів відповіли, що нічого не зможуть зробити (40,1 %), 36,4 % скажуть про це батькам або вчителю, 22,7 % не відповіли на запитання. Отже, значна кількість учнів зі зниженим слухом 1–2 класів перекладають

відповідальність за власну поведінку на батьків або інших дорослих, вони не усвідомлюють своєї ролі у розв’язанні проблемних ситуацій щодо збереження природи. Кількісний розподіл учнів початкових класів зі зниженим слухом за рівнем екологічної поведінки наведений у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Рівні екологічної поведінки в учнів початкових класів
зі зниженим слухом (у %)

	Рівні сформованості екологічної поведінки			
	Екологічно доцільний	Екологічно ситуативний	Прагматичний	Екологічно недоцільний
Кількість учнів	9,1	31,8	31,8	27,3

Отже, після застосування методики дослідження рівнів сформованості поведінки учнів початкових класів зі зниженим слухом у природі та відповідних підрахунків за відкорегованою формулою Г. Вітцлака з’ясовано, що домінуючими рівнями поведінки є екологічно ситуативний і прагматичний.

Аналіз і узагальнення результатів констатації дали змогу також визначити рівень сформованості ціннісного ставлення до рідного краю за когнітивним, емоційно-ціннісним і вчинково-діяльнісним компонентами (табл. 2.4.).

Екологічно доцільний сформованості ціннісного ставлення до рідного краю мають 13,6 % від загальної кількості респондентів, екологічно ситуативний рівень – 31,8 %. Прагматичний рівень засвідчили 27,3 % учнів початкових класів, екологічно недоцільний рівень сформованості екологічної поведінки характерний для 27,3 % учнів початкових класів зі зниженим слухом (рис. 2.1.).

Таким чином, результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що переважна більшість учнів зі зниженим слухом початкових класів мають екологічно ситуативний і прагматичний рівні сформованості

екологічної поведінки, а група з екологічно недоцільним за чисельністю майже вдвічі перевищує групу з екологічно доцільним, і це має привернути пильну увагу як відповідних фахівців, так і громадськості.

Таблиця 2.4

Рівні сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів
початкових класів зі зниженим слухом (у %)

Компоненти сформованості ціннісного ставлення до рідного краю	Рівні сформованості екологічної поведінки				Разом
	Екологічно доцільний	Екологічно ситуативний	Прагматичний	Екологічно недоцільний	
Когнітивний	13,6	31,8	27,3	27,3	100
Емоційно- ціннісний	18,2	31,8	22,7	27,3	100
Вчинково- діяльнісний	9,1	31,8	31,8	27,3	100
Загалом	13,6	31,8	27,3	27,3	100

Дослідження компонентів ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів – когнітивного, емоційно-ціннісного, вчинково-діяльнісного – та рівнів сформованості екологічної поведінки спонукало до висновку про те, що школа і сім'я допомагають учням набути знань про природу та її охорону. Причому, в знаннях дітей, як у дзеркалі, відбивається все те, чому їх навчають батьки й учителі.

Оскільки учні початкових класів не розуміють всезагального зв'язку явищ і предметів природи, їм переважно складно обґрунтувати необхідність дотримання певного правила або норми поведінки. Крім того, навіть дотримуючись їх у житті, вони керуються не переконаннями, певною внутрішньою системою принципів, а зовнішніми чинниками – вимогами, бажанням самоствердитися тощо. Мотиви, почуття дітей щодо природи несформовані, про що свідчить недостатній розвиток емоційної сфери.

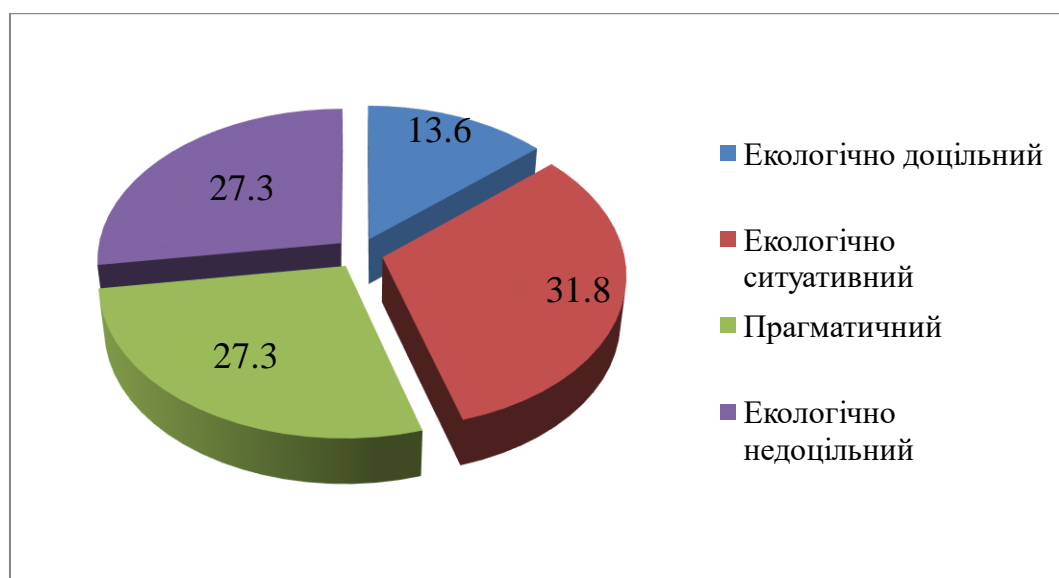

Рис. 2.1. Рівні сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів зі зниженим слухом (у %)

Звісно, взаємодіючи, школа і сім'я справляють більш потужний вплив на виховання в учнів початкових класів гуманних почуттів, спонукання їх до належних дій і вчинків у природі. Тому наступне завдання констатувального етапу експерименту полягало в з'ясуванні ролі сім'ї у формуванні екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів за розробленими анкетною (додаток Д) та планом бесіди (додаток Е). З батьками проводилися групові бесіди, і мали на меті уточнення інформації, одержаної за допомогою анкетування.

Отримані відповіді свідчать, що більшість батьків (77,3 %) позитивно налаштовані щодо формування ціннісного ставлення до рідного краю дитини. На думку батьків, це дасть можливість виховати в неї «вміння правильно поводитися в навколишньому середовищі», «любов до навколишнього середовища», «шанобливе ставлення до природи» (таких відповідей більше). Значна кількість батьків (59,1 %) зазначили, що у поведінці їхніх дітей відсутні негативні якості: «моя дитина доглядає за квітами», «милується красою», «на прогулянці донька поводить себе чемно: збирає квіти, ловить коників, слухає спів птахів». Отже, батьки недостатньо розуміють сутність ціннісного ставлення до рідного краю, тому відповіді на запитання досить поверхневі,

загальні. Тільки 13,6 % батьків розуміють інтегративний характер такої поведінки та пояснюють її значення для дитини так: «збереження і примноження природи рідного краю», «знання про об'єкти природи та правила догляду за ними», «поведінка, яка пов'язана з дотриманням правил у природі».

Надзвичайно важливо для батьків мати уявлення про те, що посправжньому цікавить і хвилює їхніх дітей, до чого вони ставляться байдуже чи зневажливо. Спрямованість інтересу, його витoki, те, широкий він чи вузький, є показниками формування ціннісного ставлення особистості до природи.

Загалом же батьки невдоволені одноманітністю форм роботи вчителя з ними (батьківські збори, індивідуальні бесіди), типовістю їх змісту. Не відповіли на поставлене запитання 22,7 % респондентів. Водночас 36,4 % батьків зазначили, що хотіли б отримати конкретні педагогічні поради щодо формування екологічно доцільної поведінки; 31,8 % запропонували максимально використовувати для цього батьківський потенціал. Це сприятиме організації цілеспрямованої, систематичної роботи школи і сім'ї з метою досягнення високих результатів у екологічному вихованні. Більшість батьків (68,2 %) готові зважати на досвід школи щодо формування ціннісного ставлення до рідного краю та використовувати його у власній сім'ї.

Проведене опитування засвідчило переважання стихійного (позитивного і негативного) впливу батьків на дітей замість цілеспрямованої роботи щодо формування ціннісного ставлення до рідного краю дітей. Однак є батьки, які прагнуть до більш тісної взаємодії зі школою. Така налаштованість була чітко виражена в сім'ях, дорослі члени яких віднесені нами до групи активної взаємодії. Серед батьків, яких ми віднесли до групи епізодичної взаємодії, такі установки були поодинокі, тоді як переважна більшість цих сімей виявляють байдуже ставлення до співпраці з учителями. Батьки, які належали до групи автономно-відстороненої взаємодії, чинили одностайний спротив таким контактам.

Таким чином, бул сформовані групи батьків за характером взаємодії зі школою у справі екологічного виховання учнів: активної взаємодії, епізодичної

взаємодії, автономно-відстороненої взаємодії. До першої групи увійшли 16,7 % батьків, до другої – 54,2 %, третьої – 29,1 % респондентів (таблиця 2.5.).

Таблиця 2.5

Результати анкетування батьків щодо визначення взаємодії зі школою у справі екологічного виховання учнів (у %)

	Групи батьків		
	Активної взаємодії	Епізодичної взаємодії	Автономно-відстороненої взаємодії
Кількість	18,2	54,5	27,3

Чисельність батьків, налаштованих на автономно-відсторонену взаємодію, у відсотковому відношенні склала 27,3 %. Це засвідчує, що значна частина сімей зовсім не приділяє уваги екологічно доцільній поведінці дітей, до взаємодії зі школою ставиться негативно або байдуже. Найменшою (18,2 %) виявилася група, до якої увійшли батьки, які на підставі отриманих результатів були віднесені до групи активної взаємодії.

Таким чином констатувальний етап експерименту засвідчив недостатню сформованість взаємодії школи і сім'ї в екологічному вихованні учнів зі зниженим слухом початкових класів. З'ясовано, що для більшості з них характерне емоційне та суб'єкт-суб'єктне ставлення до окремих об'єктів природи, особливо до тварин; усвідомлення необхідності дотримання норм і правил поведінки у природі. Утім подекуди знання щодо норм і правил поведінки у природі та притаманних їй причинно-наслідкових зв'язків недостатні, відзначається байдужість до окремих об'єктів природи, фрагментарність екологічної діяльності, переважання зовнішньої регуляції екологічної поведінки учнів та екологічно-ситуативного і прагматичного рівнів поведінки в природі, і, взагалі, недостатню сформованість ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів зі зниженим слухом.

2.2. Педагогічні умови взаємодії школи і сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом

У запропонованому дослідженні розглядаються педагогічні умови, які визначають відповідний зміст, організаційні форми, методи (прийоми) та забезпечують їх наступність і взаємозв'язок, врахування специфіки засобів, що використовують для формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів зі зниженим слухом у взаємодії школи і сім'ї.

У результаті аналізу проблеми дослідження та сутності вихідного поняття були визначені та реалізовані такі педагогічні умови:

- розроблення відповідного змісту, форм та методів взаємодії школи і сім'ї;
- цілеспрямоване мотивування батьків до взаємодії з учителями з метою формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів;
- підготовка учнів до участі в екологічному гуртку;
- диференційоване залучення батьків до роботи екологічного гуртка.

Відповідно до реалізації педагогічних умов було накреслено основні лінії взаємодії школи і сім'ї в процесі формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів зі зниженим слухом:

1. Прямий вплив школи на сім'ю.
2. Взаємний узгоджений вплив школи і сім'ї на учнів у процесі позакласної роботи.
3. Вплив сім'ї на дитину.
4. Зворотний вплив дітей на сім'ю.
5. Вплив школи на учнів під час позаурочної та позакласної роботи.

Реалізація зазначених педагогічних умов починалася з визначення принципів, дотримання яких забезпечить бажані результати процесу формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів у взаємодії школи і сім'ї.

Експериментальна робота ґрунтувалася на основних положеннях особистісно орієнтованого підходу, який розглядає дитину як цілісну

особистість, що є центром освітнього процесу, з її самобутністю і самоцінністю [4; 6; 44; 71].

В основу реалізації першої *педагогічної умови* покладено позакласну роботу. За твердженням багатьох науковців, саме вона сприяє розвитку пізнавальних інтересів, творчих умінь учнів і організації їх діяльності за інтересами [7; 69; 73].

Діяльність екологічного гуртка ґрунтувалася на нижченаведених положеннях:

1. Робота здійснюється на добровільних засадах.
2. Робота гуртка не обмежується обов'язковими програмами, а будується з урахуванням інтересів дітей.
3. Тривалість занять не регламентується часом.
4. Використовуються широкі можливості для організації екологічної діяльності та запровадження різних форм і методів екологічного виховання.
5. Дозволено використовувати одного з батьків в ролі керівника гуртка.

У роботі гуртка за розробленою програмою «Екосвіт» брали участь всі учні класу. Гурток, як логічне продовження навчального предмета «Природознавство», мав на меті узагальнення і систематизацію екологічних знань, формування екологічно доцільних мотивів, навичок і звичок екологічно доцільної поведінки, а також організацію та координування взаємодії школи і сім'ї (на рівні класу) щодо формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів. Робота екологічного гуртка «Екосвіт» передбачає суб'єкт-суб'єктні стосунки вчителя, батьків та учнів і спрямована на актуалізацію творчого потенціалу дитини.

Програма включала 20 тем (додаток Ж) і передбачала різноманітні форми роботи: екскурсії, практичні роботи, дослідницькі практикуми. На заняттях гуртка використовувалися різноманітні методи: аудіовізуальні, словесні, методи евристичного навчання (евристичного спостереження, прогнозування), метод проектів тощо. Вибір методів у кожному випадку визначався видом взаємодії батьків і учнів.

Заняття гуртка «Екосвіт» проводилися двічі на місяць. Вплив на інтелектуальну, емоційну і вольову сфери особистості учнів з інтелектуальними порушеннями початкових класів сприяв комплексному підходу до формування їх екологічно доцільної поведінки: засвоєнню правил поведінки у природі, усвідомленню взаємозв'язків у природі, суперечностей у взаємодії людства і природи.

З огляду на ефективність педагогічного впливу найбільш дієвим є метод бесіди. Так, під час бесід дітей ознайомили з екологічною ситуацією в регіоні, прикладами неконструктивної поведінки в природі, наголошували на взаємозв'язках живої та неживої природи, необхідності збереження природи й охорони об'єктів живої та неживої природи; необхідності екологічних знань для практичної діяльності людей; розкритті змісту природничих понять.

Для розширення і поглиблення знань про норми та правила поведінки в природі, корекції повсякденної поведінки учнів початкових класів щодо природи, формування належних мотивів поведінки використовували імітаційні та рольові екологічні ігри. Цей вибір зумовлювався тим, що ігрова діяльність позитивно сприймається учнями цієї вікової категорії й водночас має важливе значення для формування і розвитку особистості. Гра впливає на емоційну сферу учня, сприяє формуванню довільних психічних процесів. Умови її реалізації вимагають зосередженості на змісті дій і сюжеті, на характерах дійових осіб, залучених до ігрової ситуації.

Для формувального етапу експерименту були розроблені такі ігри, як: «Збирання грибів», «Жива картина», «Павутиння взаємозв'язків», «Назви і розкажи», «Упізнай за запахом», «Команда рятувальників», «Чи знаєш ти первоцвіти?», «Розповідь Карлсона», «Ланцюг живлення», «Допомога», «Що живе в смітнику?», «Ми любимо і знаємо свій рідний край!», «Вигадай казкових тварин» та ін.

Виходячи з того, що гра завжди відбувається в уявній ситуації, намагалися створювати її не тільки на заняттях у класній кімнаті, але й на екскурсіях.

Екскурсія як форма організації освітнього процесу сприяє зближенню школи і сім'ї, позитивній емоційній налаштованості учасників взаємодії. Під час екскурсій використовувалися різні види роботи: пояснення ведучого, цілеспрямовані спостереження учнів, їх довільні спостереження, ігри, проблемні ситуації, замальовки тощо.

Подальша робота мала більш складний характер: її зміст потребував розв'язання завдань за допомогою фактів, суджень, використання знань про природу, досвіду спостережень у природі, розуміння особистої причетності до розв'язання екологічних проблем. Такі завдання допомагають з'ясувати ставлення учня до тварин, рослин, людей. Виконуючи їх, учень початкових класів має можливість зрозуміти мотиви свого або чужого вчинку, доцільність вибору певного взірця поведінки, відповідним чином спланувати свою поведінку в природі.

Програма екологічного гуртка «Екосвіт» передбачала створення екологічних проектів, виконання практичних робіт, проведення дослідів з елементами природоохоронної й інших видів екологічної діяльності.

Проектна діяльність мала на меті набуття знань про природу, стимулювання інтересу учнів початкових класів до проблем живої та неживої природи, розв'язання певних проблем взаємодії з природою. Метод проекту дає широкі можливості для розвитку творчих здібностей особистості.

Учні початкових класів із задоволенням та інтересом брали участь у проектах, виявляли ініціативу, робили власний вибір і приймали рішення на доступному для них рівні. Робота над екологічними проектами «Домашня тварина», «Бережіть електроенергію!», «Бережіть воду!», «Не минайте!» передбачала усвідомлення кожним учнем мети, оформлення задуму, розробку плану, роботу за ним, презентацію підсумків (газета, альбом, інсценівка). Практична проектна діяльність орієнтована на розв'язання актуальних повсякденних питань і побутових проблем, наприклад: «Догляд за кімнатними рослинами», «Пересади квітку», «Заготівля насіння для птахів», «Виготовлення і розвішування годівниць», «Прибираємо вдома, у школі та навкруги» тощо.

Формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів зі зниженим слухом може бути ефективним тоді, коли відбувається вплив на дитину як з боку школи, так і з боку сім'ї, адже, прагнучи до свого становлення як відкритої соціально-педагогічної системи, школа повинна бути готовою до зміцнення й розширення взаємодії з усіма соціальними інститутами, насамперед із сім'єю.

З огляду на це, наступною *педагогічною умовою* є цілеспрямоване мотивування батьків до взаємодії з учителями з метою формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів зі зниженим слухом. Цілеспрямоване мотивування батьків, чийі діти навчаються в початкових класах, ґрунтувалося на розробленому програмно-методичному комплексі «Екосвіт».

Цілеспрямоване мотивування батьків до взаємодії зі школою відбувалося поетапно за таких форм роботи: під час батьківських зборів (колективна (п'ять разів на рік), групова (два рази на місяць) та індивідуальна робота (за потреби всіх сторін взаємодії). Поетапний підхід забезпечив диференційовану організацію педагогічного просвітництва батьків та їх добровільне залучення до участі в роботі екологічного гуртка.

Заняття з батьками спрямовувалися на:

- 1) підвищення їх екологічної грамотності, формування інтересу до проблем охорони довкілля;
- 2) усвідомлення важливості взаємодії школи і сім'ї щодо формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів;
- 3) формування в батьків прагнення до покращення своєї теоретичної та практичної підготовленості до екологічного виховання школярів завдяки педагогічній просвіті та самоосвіті.

Спілкування і співпраця батьків передбачали розв'язання різноманітних проблем щодо екологічного виховання дитини, набуття знань і досвіду екологічно доцільної поведінки. Під час занять із батьками поетапно проводилася колективна, групова, індивідуальна і самостійна робота.

Наступною з визначених *педагогічних умов* є підготовка учнів до участі в екологічному гуртку. Підготовчий етап включав роботу з учнями початкових класів щодо стимулювання екологічно доцільної мотивації у взаємодії з природою, набуття знань про поведінку в природі, необхідність дотримання норм і правил поведінки у природі. З цією метою раз на тиждень протягом першого семестру проводилися виховні години. При цьому позаурочна виховна робота розглядалася нами як підсистема навчально-виховного процесу, спрямована на підготовку учнів початкових класів до гурткової роботи.

До роботи під час виховних годин за напрямом «Я і природа» залучались усі учні класу. Метою виховних годин була підготовка учнів початкових класів до гурткової роботи шляхом набуття досвіду спостереження за природою, організації діяльності у природі, формування поведінкових дій і вчинків у довкіллі.

Виховні години «Я і природа» містили 15 тем (Додаток 3) і передбачали використання різноманітних способів організації позаурочної діяльності: екскурсій, творчих годин, ігор, практичної діяльності. Кожна тема зазвичай розглядалася протягом двох виховних годин, що створювало сприятливі умови для її всебічного опрацювання, набуття учнями необхідних знань про норми та правила поведінки в природі, формування уявлень про взаємозв'язки в природі, роль кожної людини у збереженні природи, почуття обов'язку й відповідальності перед природою.

Отримані учнями під час виховних годин знання й уміння потребували закріплення на рівні сім'ї та безпосереднього впровадження в життя разом із батьками. Тому похідною від вищезазначених *педагогічних умов* є диференційоване залучення батьків до роботи екологічного гуртка.

Після підготовчої роботи з батьками й учнями відбувалася безпосередня взаємодія вчителя з батьками щодо організації роботи екологічного гуртка «Екосвіт». Особливістю було те, що заняття проводив не лише вчитель, але й батьки, які виявили бажання взяти участь у роботі гуртка. Обов'язковою

умовою такої співпраці стало попереднє узгодження вчителем з батьками планів-конспектів занять гуртка.

Участь батьків у позакласній роботі змінює й урізноманітнює її, а їх професійна майстерність і захопленість підносять її на більш високий рівень, власне проблема охорони природи в очах дітей набуває більшого значення. Основною перевагою гуртка «Екосвіт» було те, що екологічно свідомі батьки мали змогу впливати на весь дитячий колектив, а не тільки на своїх дітей.

Таким чином, визначено педагогічні умови взаємодії школи і сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом: розробка відповідного змісту, форм і методів взаємодії школи і сім'ї; цілеспрямоване мотивування батьків до взаємодії з учителями з метою формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів; підготовка учнів до участі в екологічному гуртку; диференційоване залучення батьків до роботи екологічного гуртка, які дають змогу системно впливати на свідомість дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку з метою виховання усвідомленого ставлення до природи.

Висновки до розділу 2

У другому розділі висвітлено питання організації процесу формування ціннісного ставлення до рідного краю у дітей молодшого шкільного віку зі зниженим слухом.

Визначення рівнів сформованості ціннісного ставлення до рідного краю у дітей зі зниженим слухом відбувалось за методикою, яка передбачала використання наступних компонентів та критеріїв його сформованості: когнітивний (знання про поведінку в природі); емоційно-ціннісний (прагнення до збереження об'єктів природи); вчинково-діяльнісний (уміння та навички екологічно доцільної поведінки). Відповідно до кожного критерію визначено показники та рівні сформованості ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів: екологічно доцільний, екологічно ситуативний, прагматичний, екологічно недоцільний.

Визначено стан сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів зі зниженим слухом: екологічно доцільний сформованості ціннісного ставлення до рідного краю мають 13,6 % від загальної кількості респондентів, екологічно ситуативний рівень – 31,8 %. Прагматичний рівень засвідчили 27,3 % учнів початкових класів, екологічно недоцільний рівень сформованості екологічної поведінки характерний для 27,3 % учнів початкових класів зі зниженим слухом.

Визначити педагогічні умови взаємодії школи і сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом: розробка відповідного змісту, форм і методів взаємодії школи і сім'ї; цілеспрямоване мотивування батьків до взаємодії з учителями з метою формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів; підготовка учнів до участі в екологічному гуртку; диференційоване залучення батьків до роботи екологічного гуртка, які дають змогу системно впливати на свідомість зі зниженим слухом молодшого шкільного віку з метою виховання усвідомленого ставлення до природи.

Таким чином, результати констатувального етапу експерименту засвідчують, що проблема формування ціннісного ставлення до рідного краю у дітей молодшого шкільного віку зі зниженим слухом є недостатньо вивченою і потребує коригування змісту, форм і методів взаємодії школи і сім'ї, спрямованої на зміну відношення до природи учнів початкових класів означеної нозології, що надасть змогу створити умови для досягнення мети і завдань виховання та ефективно реалізувати їх в умовах сучасного освітнього простору.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО РІДНОГО КРАЮ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ

3.1. Методика формування ціннісного ставлення до рідного краю у дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку в умовах спеціального закладу освіти

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що переважна більшість учнів зі зниженим слухом початкових класів мають екологічно ситуативний і прагматичний рівні сформованості екологічної поведінки, а група з екологічно недоцільним за чисельністю майже вдвічі перевищує групу з екологічно доцільним, і це має привернути пильну увагу як відповідних фахівців, так і громадськості. Це вимагає розробку організаційного забезпечення навчально-виховного процесу, яке б сприяло ефективній екологічній підготовці даних дітей.

Педагогічні умови формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом початкових класів у взаємодії школи і сім'ї, визначені шляхом аналізу філософських, соціологічних, психологічних і педагогічних досліджень, стали підґрунтям організації та проведення формувального етапу експерименту.

Формувальний етап експерименту передбачав такі результати:

1. Розширення знань про норми та правила поведінки в природному середовищі; рослини та тварин, які потребують особливої уваги; про об'єкти неживої природи; про взаємозалежність природи та суспільства, роль кожної людини у збереженні природи.

2. Формування екологічно доцільних мотивів, естетичних потреб, потреб у спілкуванні з природою, почуття обов'язку і відповідальності перед природою.

3. Набуття навичок збереження природних ресурсів, формування ціннісного ставлення до рідного краю.

В експериментальній роботі були задіяні учні початкових класів КЗСОР Косівщинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Сумського району загальною кількістю 22 особи. Вік дітей зі зниженим слухом складав від 8 до 9 років. Дослідження у порівняльному плані давало можливість ґрунтовніше виділити специфічні особливості сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом початкових класів.

Формувальний етап експерименту був реалізований у позаурочній виховній роботі з учнями початкових класів під час виховних годин «Я і природа» і роботи екологічного гуртка «Екосвіт».

Методика формування ціннісного ставлення до рідного краю дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку передбачала здійснення гурткової роботи за розробленим програмно-методичним комплексом «Екосвіт», який включав програму та методичні рекомендації з організації роботи екологічного гуртка. Протягом навчального року робота з дітьми проводилась із розрахунку одне заняття на тиждень, загальною кількістю 28 занять на рік за розробленою програмою. Експериментальна робота тривала з вересня 2020 р. по травень 2021 р.

Виховні години були сплановані так, щоб поетапно включати різні форми та методи роботи – бесіди, спостереження, проблемні завдання – до змісту виховання з метою зацікавлення учнів об'єктами природи, спонукання до усвідомлення їх цінності й формування мотивів природоохоронної діяльності та поведінки. Виховні години проводились у формі екскурсій, творчих годин, ігор, практичної діяльності. Запропоновані форми організації позаурочної роботи давали учням можливість збагатитися досвідом сприйняття й оцінкою об'єктів і

явищ природи, проаналізувати власну поведінку в природі.

Кожне виховне заняття з учнями початкових класів зі зниженим слухом складалося з трьох частин: вступної, основної та заключної. Вступна частина включала організаційний момент, розповіді, бесіди, спрямовані на мотивування й активізацію уваги учнів.

Зміст основної частини залежно від теми заняття становили тематичні бесіди, проблемні завдання, аналіз віршів і прислів'їв, практична діяльність, ігри, спостереження, спрямовані на розвиток інтелектуальних, емоційних і вольових якостей, що характеризують взаємозв'язки об'єктів живої та неживої природи, визначають відповідальне ставлення особистості до тварин і рослин, а також взірць поведінки у довкіллі.

Протягом заключної частини заняття підводилися підсумки, що допомагало уточнити, структурувати та закріпити отримані знання, вміння та переконання з певної теми.

На виховних годинах застосовувалися нижченаведені методи та види завдань.

1. Завдання на встановлення взаємозв'язків об'єктів живої та неживої природи (бесіди, спостереження протягом екскурсій до природи).

2. Аналіз ситуацій з метою формування відповідального ставлення учнів початкових класів до тварин і рослин. Важлива роль тут належить спеціальним завданням, що розкривають сутність взаємодії з природним середовищем, сприяють формуванню оцінних суджень учнів початкових класів, засвоєнню норм і правил поведінки у природі. Під час аналізу запропонованих ситуацій необхідно домагатися, щоб учні початкових класів самі визначилися щодо дій і вчинків, що своєю чергою вплине на формування їх екологічно доцільної поведінки.

3. Завдання на з'ясування норм і правил поведінки у довкіллі (наприклад, до теми «природа навколо нас» пропонується відповідна проблемна ситуація).

Отже, застосовані методи та тематика завдань, які зорієнтовані на конкретні інтереси й особливості мислення учнів початкових класів,

відкривають широкі можливості для організації пізнавальної діяльності, а це у свою чергу розширює потенціал екологічно доцільних потреб, зміцнює мотиваційну сферу, створює підґрунтя для формування екологічно доцільної поведінки. Таким чином, виховні години сприяли добровільному залученню учнів до роботи екологічного гуртка.

У процесі гурткової роботи розширювалися, поглиблювалися і систематизувалися природничі знання учнів, знання про норми та правила доцільної поведінки в природному середовищі, екологічні проблеми рідного краю та шляхи їх вирішення; формувалися потреба в екологічній діяльності, екологічно доцільні мотиви, естетичні почуття до природи, практичні вміння з поліпшення стану природного середовища своєї місцевості, навички та звички екологічно доцільної поведінки.

Заняття гуртка «Екосвіт» побудовані за принципом об'єднання зусиль школи і сім'ї, чітко визначені обов'язки вчителя і батьків. Усі заняття складаються з двох частин, перша з яких має на меті набуття відповідних знань про норми та правила поведінки, спонукання до переживань щодо об'єктів природи. Друга частина має практичну спрямованість і покликана сприяти підвищенню інтересу до отриманої інформації та гурткової роботи в цілому. Цьому сприяють відтворення різних життєвих ситуацій, конкурси, вікторини тощо. Ще одним важливим аспектом роботи екологічного гуртка є те, що кожне заняття закінчується рефлексією (запитаннями до батьків і дітей).

У вступі розглядається тема, яка має на меті ознайомити гуртківців з предметом вивчення екології й особливостями організації роботи гуртка «Екосвіт».

Заняття першого розділу «Природа навколо нас» присвячені узагальненню та систематизації знань учнів про природні явища, про сезонні зміни в природі. Діти мають розуміти залежність змін у рослинному і тваринному світі від сезонної динаміки, набутти знань щодо взаємодії природних компонентів, де кожен живий організм має певне місце та взаємопов'язаний з іншими, зазнає впливу чинників неживої природи. Учні

набувають уміння збирати та заготовляти насіння для птахів, які зимують у нашій місцевості, навичок екологічної поведінки в лісі, вчать розрізняти їстівні й отруйні гриби та правильно їх збирати.

Осмилення учнями природних явищ і процесів, які відбуваються в довкіллі, відбувається під час екскурсій завдяки спостереженням: «Хмаринки» (небо, форма і швидкість руху хмар), «Вода» (колір води, напрямок течії, річкові мешканці – рослини, тварини), «Лісова галявина» («речові докази» приходу осені), «Мурашник» (поведінка мурашок). Результати спостереження учні втілюють у малюнках, розповідях, у правилах поведінки (на зупинці діти слухають пташиний спів, але, перш ніж спостерігати за птахами, треба обов'язково припинити розмови).

На занятті батьками організовувалися бесіди «Як берегти й охороняти природу», «Гриби їстівні, гриби отруйні», «Життя залежить від...», «Людина – руйнівник природи чи помічник?», екологічні ігри «Так чи ні», «Жива картина», «Павутиння взаємозв'язків», рольова гра «Уявний ліс. Збирання грибів».

Заняття розділу «Рослини в нашому житті» спрямовані на розширення і поглиблення знань учнів про рослини (кімнатні, лікарські, первоцвіти) як про об'єкти живої природи, про умови їх існування. Важливо навчити учнів співпереживати представникам рослинного світу, сформувати бережливе ставлення до рослинних організмів, розширити та збагатити уявлення про їх значення для здоров'я людей. Діти опановують правилами догляду за рослинами, пересаджують і вирощують кімнатні рослини. У процесі такої практичної діяльності вдосконалюються відповідні вміння і навички учнів початкових класів. Формуванню вмінь регуляції поведінки учнів, усвідомленню ними відповідних правил значною мірою сприяють завдання з розробки пам'яток «Догляд за кімнатними рослинами», «Пересади квітку», «Збирання, сушіння і зберігання лікарських рослин», створення листівок «Лист до дерева», «Бережіть ялинки!», «Звернення до продавців первоцвітів». Учні аналізували

ситуації «Дерево шукає друга», «Надай допомогу», казку Х. К. Андерсена «Ялинка», пісні та легенди про рослини.

Заняття розділу «Тварини в нашому житті» присвячені вдосконаленню знань учнів про тварин (свійських, диких) як складову природи, з'ясуванню умов існування тварин, правил догляду за домашніми улюбленцями та правил поведінки людей із тваринами. Емоційно-ціннісне ставлення до природи формується завдяки цілеспрямованому використанню на заняттях творів художньої літератури: «Перебите крило» Є. Гуцала, «Мій некрасивий друг – жаба» Ю. Дмитрієва, «Про що розказують легенди: летюча миша, гадюка» А. Плешакова, «Про братів наших менших» В. Берестова, «Жахливі? Ні, чудові!» Я. Межжеріної, «Тільки живий красивий» В. Сухомлинського, «Зайчєня, яке не втікало» С. Мацюцького.

Учні разом із батьками беруть участь у складанні пам'яток «Чим підгодовувати птахів», «Виготовлення годівнички», правил поведінки школярів під час зустрічей з тваринами. Незабутні враження, емоційні переживання дарують учням ігри «Розповідь Карлсона», «Ланцюг живлення», «Клички тварин», конкурси, виставки малюнків і фотографій «Мої улюбленці».

Розділ «Розв'язання екологічних проблем» покликаний розширити уявлення учнів про природні ресурси Землі (електроенергію, воду, ґрунт, повітря) і необхідність їх збереження, а також розвинути відповідні навички. Учні початкових класів вчать прогнозувати власні дії та вчинки, спрямовані на заощадження природних ресурсів, розвивають уміння щодо вторинного використання сировини. Виховання відповідальності за дотримання чистоти та стан об'єктів природи є таким самим важливим завданням, як і досягнення єднання і порозуміння під час спільної трудової діяльності з батьками.

На заняттях застосовуються проблемні ситуації (теми «Енергозбереження», «Заощадження паперу»), обговорюються ситуації з оповідань «Висохле джерело (Жахливий ранок)», «Нове поселення», проводяться бесіди «Забруднення довкілля сміттям», «Походження та значення води». Учні складають пам'ятки «Як заощаджувати електроенергію»,

«Як раціонально використовувати воду» і «Правила поводження з відходами», «Правила поведінки в лісі», «Правила дбайливого й економного використання паперу»; проводять дослід «Спалювання: як забруднюється повітря», «Кислотний дощ: як забруднюється ґрунт», «Розчини: як забруднюється вода», експеримент «Як я чищу зуби», що сприяють практичному застосуванню й удосконаленню набутих умінь і навичок, екологічно доцільних дій і вчинків.

Під час вивчення теми «Про що наука екологія» розкривається сутність поняття «екологія», з'ясовується екологічна ситуація в регіоні. Бесіда «Екологічна ситуація нашого регіону» має на меті висвітлення взаємозв'язків живої та неживої природи та розгляд прикладів неконструктивної поведінки в природі. На занятті демонструється презентація «Цікава екологія», підготовлена батьками та супроводжувана розповіддю про життя тварин і рослин. Вона зачіпає актуальні теми накопичення й утилізації сміття, забруднення води та повітря, ролі кожного в зменшенні цього забруднення; містить корисні поради з енерго- і водозбереження та інформацію про екопродукти.

Наступний етап заняття – екскурсія в парк (сад, сквер). Бажано, щоб діти з батьками знайшли своє деревце, поговорили з ним, зробили щось корисне (прибрали навколо сміття, розвісили годівниці тощо). Діти уважно вивчають своє дерево на дотик, на запах, визначають його форму і структуру кори, з'ясовують, які особливості притаманні саме цьому дереву (дупло, пташине гніздо, хатинка білки, ходи, зроблені комахами), спостерігають, кому належить гніздо, які комахи живуть під корою.

Екскурсія сприяла закріпленню знань, умінь, навичок, набутих учнями на заняттях у вигляді практичних дій і вчинків, удосконаленню досвіду взаємодії з природою в реальних умовах навколишньої дійсності. Важливим є те, що майже всі вихованці без виключення дійшли висновку, що приходять до свого дерева в різні пори року, водночас піклуватимуться про нього, аналізуючи значення кожної пори року в житті дерева.

Виховне заняття на тему «Домашні тварини» було покликане розширити та поглибити знання учнів про домашніх тварин як складову природи, з'ясувати умови їх існування, засвоїти правила догляду за домашніми улюбленцями та правила поведінки людей із тваринами, допомогти дітям зрозуміти залежність домашніх тварин від людей.

Значна увага в процесі експериментальної роботи приділялася формуванню знань про компоненти неживої природи та способи її охорони. Як було з'ясовано на констатувальному етапі експерименту, інтерес до неживої природи у дітей значно нижчий, ніж до живої, тому більша увага приділялася цікавим фактам, експериментам, використанню наочного матеріалу.

Так, у межах теми «Заощадження води в побуті» учні вивчали важливу роль води для людей і природи в цілому, засвоювали зразки господарського ставлення до води. Учні вчилися прогнозувати свої дії та вчинки, спрямовані на заощадження води, відповідально ставитися до природи.

Слід відзначити, що гурткова робота відбувалася за високої активності учнів, які з нетерпінням очікували кожного наступного заняття. Такому успіху сприяло те, що батьки, які брали участь в їх проведенні, були підготовлені до занять, компетентні щодо основних питань, які розглядалися. Тому кожне заняття не було схоже на попереднє і відбувалося в особливій емоційній атмосфері. Участь батьків сприяла підвищенню інтересу дітей не лише до роботи гуртка, а й до проблеми в цілому, підкреслювала її значення.

У процесі роботи та після її завершення були проведені діагностичні зрізи, результати яких засвідчили підвищення рівня сформованості екологічно доцільної поведінки учнів з інтелектуальними порушеннями початкових класів. Це дозволило зробити висновок про ефективність обраного підходу до здійснення експериментальної роботи, відповідність її змісту поставленим завданням.

Ефективність формування екологічно доцільної поведінки досягається за умов систематичної роботи з батьками. Її метою є підвищення рівня їхньої

теоретичної та практичної підготовки до екологічного виховання учнів початкової школи з інтелектуальними порушеннями.

Завдання програми:

- підвищення екологічної грамотності батьків, формування інтересу до проблем охорони довкілля;
- усвідомлення батьками важливості взаємодії школи і сім'ї у формуванні екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів;
- формування в батьків прагнення до підвищення своєї теоретичної та практичної підготовленості до екологічного виховання школярів шляхом педагогічної просвіти та самоосвіти.

Розроблені форми роботи: колективні, групові, індивідуальні.

Методи роботи з батьками: розповідь, бесіда, гра, робота в групах, конкурс, проектна діяльність.

Доцільно навести зміст окремих видів роботи з батьками за темами програми. Так, колективна робота відбувалася в рамках тематичних батьківських зборів. Опрацювання теми «Особливості екологічного виховання учнів початкових класів, або Що таке «Екосвіт» зумовлювалося тим, що навіть у сім'ях, які були віднесені до групи активної взаємодії, іноді виникають проблеми щодо екологічного виховання, батьки не завжди впевнені в правильності своїх дій і вчинків, не наважуються залучити дитину до тієї або іншої діяльності.

У більшості учнів зі зниженим слухом початкових класів сформований чіткий розподіл тварин на поганих і гарних, злих і добрих, шкідливих і корисних. Цьому сприяють художні твори, мультфільми, в багатьох з яких хижаки зображуються лихими та потворними. Вони прагнуть з'їсти «добрих» зайців і поросят. У них, як правило, зайці перемагають вовків і залишаються жити в лісі самі, без злих хижаків. Багато дітей переконуються в тому, що хижий звір – поганий, він не потрібний природі і що прекрасний ліс – це ліс без вовків (без хижаків). З погляду екології в природі немає поганих і гарних, шкідливих і корисних. Кожна тварина чи рослина виконує свою «роботу», відіграє певну роль у природі.

Експериментальна робота засвідчила, що батьки схвально ставляться до таких методів роботи, більш усвідомлено сприймають рекомендації, які надходять від інших батьків, які своїм досвідом підтверджують їх доцільність.

Окрема увага приділялася домашнім завданням для батьків з метою закріплення, розширення й апробації інформації, одержаної під час колективних і групових зустрічей. Так, під час консультування з теми «Усе навколо нас взаємопов'язане» батькам рекомендували намалювати разом з дітьми малюнок на тему: «Моє гарне, чисте місто!» та прочитати й обговорити події, які відбулися з вини людини й описані в таких літературних творах: «Добра справа» Є. Шморгуна, «Какие пустяки!» Л. Яхніна.

Така діяльність сприяє не лише підвищенню інтересу батьків до проблеми екологічного виховання учнів початкових класів, а й на рівень сформованості ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом.

Під час індивідуальних зустрічей відбувалося спільне (за участю педагога і батьків) обговорення актуальних проблем з екологічного виховання, намічалися шляхи їх розв'язання. Залучення батьків до індивідуальної роботи дозволило встановити безпосередній контакт із кожним членом родини учня, досягти тісної взаємодії та більшого взаєморозуміння щодо пошуку шляхів екологічного виховання учнів початкових класів.

Таким чином, розроблена методика формування ціннісного ставлення до рідного краю у дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку в умовах спеціального закладу освіти сприяє зацікавленню учнів об'єктами природи, спонуканню до усвідомлення їх цінності й формування мотивів природоохоронної діяльності та поведінки.

3.2. Аналіз результатів дослідження

У процесі експериментального дослідження вирішувалося основне завдання – перевірити педагогічні умови і методику формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом початкових класів в режимі спеціального закладу освіти.

З цією метою були застосовані ті ж методики, що й під час констатувального експерименту, що дало можливість відстежити і порівняти динаміку змін, що відбулися впродовж дослідження у дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку.

На підставі теоретичного аналізу і вивчення стану проблеми у практиці були обґрунтовані педагогічні умови формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом початкових класів у взаємодії школи і сім'ї.

З метою виявлення закономірностей, які дозволяють зробити достовірні висновки про якість визначених педагогічних умов формування ціннісного ставлення до рідного краю, здійснювалися проміжна систематизація даних про динаміку формування досліджуваної характеристики наприкінці кожного навчального семестру і кінцевий діагностичний зріз, що відобразив загальні результати експериментальної роботи. Це дозволило одержати кількісне вираження якісних змін рівнів сформованості екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів, що відбулися завдяки створенню належних педагогічних умов.

Аналіз результатів контрольних зрізів дав можливість з'ясувати динаміку рівнів сформованості ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів. Виміри здійснювалися за показниками кожного з визначених нами компонентів. Динаміку за когнітивним компонентом подано в таблиці 3.1 та на рис. 3.1.

Якісний і кількісний аналіз знань про природу, що їх набули учні з інтелектуальними порушеннями початкових класів після закінчення експерименту, засвідчив помітний прогрес у розвитку досліджуваної якості.

Якісна оцінка контрольних зрізів з метою вивчення когнітивного компонента засвідчила: відповідаючи на запитання анкети, в учнів початкових класів зі зниженим слухом показники екологічно доцільного і екологічно ситуативного рівнів знань покращились (збільшення) на 13,7 % і 4,6 % відповідно. Кількість учнів із прагматичним рівнем склала 22,3 % – зменшення

на 4,6 % і суттєвих змін зазнав показник екологічно недоцільного рівня – 13,6 % на відміну від 27,3 % на констатувальному етапі експерименту (покращення на 13,7 %).

Таблиця 3.1

Динаміка когнітивного компонента екологічної поведінки
учнів початкових класів зі зниженим слухом (у %)

Етапи експерименту	Рівні сформованості екологічної поведінки			
	Екологічно доцільний	Екологічно ситуативний	Прагматичний	Екологічно недоцільний
Констатувальний	13,6	31,8	27,3	27,3
Формувальний	27,3	36,4	22,7	13,6

Відзначимо, що учні початкових класів зі зниженим слухом, наприкінці експериментального дослідження могли, не зазначаючи особливих труднощів, визначати норми та правила поведінки у природі та пояснювати, чим зумовлена необхідність дотримання того чи іншого правила поведінки у довкіллі. Шляхом аналізу певних явищ і фактів учні означеної нозології встановлювали безпосередню залежність між природою та життям людини, в тому числі й власним, між погіршенням стану природного середовища і діяльністю людини, між своєю повсякденною діяльністю і збереженням природи.

Проведені зрізи за показниками когнітивного компонента сформованості ціннісного ставлення до рідного краю засвідчили, що в учнів, які брали участь в експериментальній роботі, значно підвищився рівень знань про норми та правила поведінки у природі, усвідомлення зв'язків у природі та цілей екологічної поведінки.

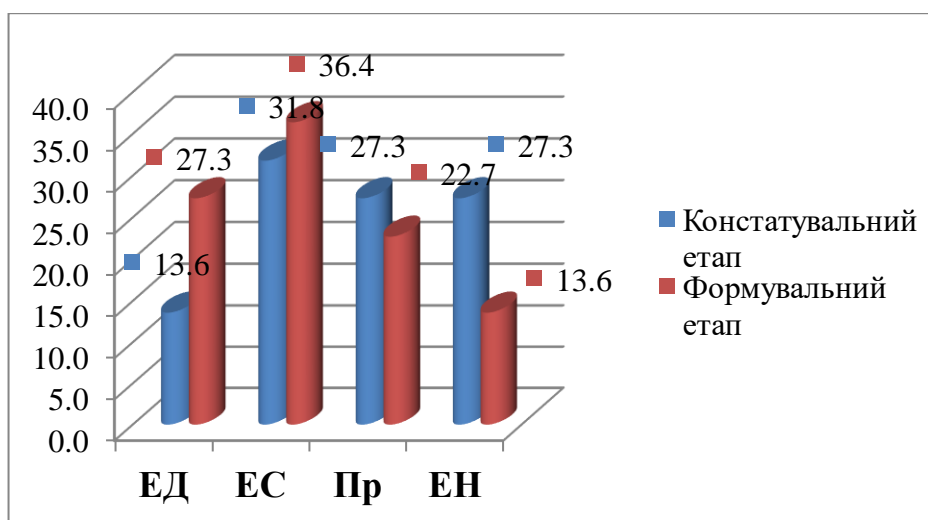

Рис. 3.1. Динаміка рівнів когнітивного компонента сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів зі зниженим слухом (у %)

(умовні скорочення: ЕД – екологічно доцільний, ЕС – екологічно ситуативний, Пр – прагматичний, ЕН – екологічно недоцільний)

Інший напрям діагностики в межах емоційно-ціннісного компонента передбачав з'ясування того, чи ставляться учні початкових класів до об'єктів природи як до суб'єктів взаємодії, що саме переживають щодо об'єктів природи та чи мають інтерес до них. З цією метою аналізувалися відповіді учнів на запитання анкет, розв'язувалися проблемні ситуації, проводилися бесіди й опитування. Кількісний аналіз завдань другої серії контрольного зрізу продемонстрований у табл. 3.2 і на рис. 3.2.

Як видно з даних таблиці 3.2, проведена робота справила позитивний вплив на формування в учнів початкових класів зі зниженим слухом показників емоційно-ціннісного компонента. Так, після впровадження у практику роботи розробленого програмно-методичного комплексу «Екосвіт» помітно змінилася мотивація дій і вчинків у природному середовищі: якщо на констатувальному етапі експерименту ставлення до природи мотивувалося самоствердженням, інтересами батьків та вчителів, то на формувальному етапі учні так мотивували свої дії: «мені подобається робити щось корисне для природи».

Таблиця 3.2

Динаміка емоційно-ціннісного компонента екологічної поведінки
учнів початкових класів зі зниженим слухом (у %)

Етапи експерименту	Рівні сформованості екологічної поведінки			
	Екологічно доцільний	Екологічно ситуативний	Прагматичний	Екологічно недоцільний
Констатувальний	18,2	31,8	22,7	27,3
Формувальний	31,8	36,4	18,2	13,6

Ставлення учнів початкових класів до природи формується під впливом природоохоронних, моральних мотивів, внутрішньої спрямованості на особисту участь у збереженні та відтворенні природного середовища.

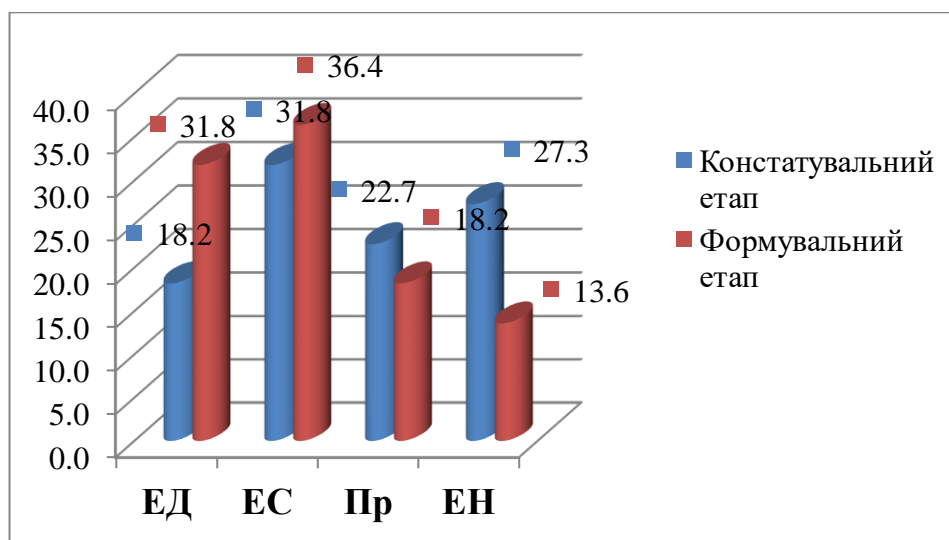

Рис. 3.2. Динаміка рівнів емоційно-ціннісного компонента екологічної поведінки учнів початкових класів зі зниженим слухом (у %)

Аналізуючи анкетні дані, підкреслимо, що вони підтверджують використання бесіди як додаткового джерела інформації щодо сформованості ціннісного ставлення до рідного краю учнів за емоційно-ціннісним компонентом. Ефективність застосування даного методу підтверджується такими кількісними показниками: екологічно доцільний рівень – 31,8 % (покращення на 13,6 %), екологічно ситуативний рівень – 36,4 % (покращення

на 4,6 %), прагматичний – 18,2 % (покращення на 4,5 %) та екологічно недоцільний рівень – 13,6 % (покращення на 13,7 %).

Отже, аналіз результатів, отриманих у процесі формування емоційно-ціннісного ставлення учнів початкових класів зниженим слухом до природи, дає змогу стверджувати, що запропоновані методи сприяли емоційному розвитку і становленню відповідних ціннісних орієнтацій даних учнів.

Важливим показником сформованості ціннісного ставлення до рідного краю є діяльнісна сфера, що відображає реальні дії та поведінку особистості та засвідчує (разом з іншими складовими) інтеграцію певних норм, правил, уявлень і переконань. З огляду на це, ще однією метою заключного зрізу було визначення вчинково-діяльнісного компонента сформованості ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом початкових класів.

Виходячи з визначених показників вчинково-діяльнісного компонента (дотримання норм та правил поведінки у природі; наявність та характер умінь і навичок екологічної поведінки; спільна діяльність з батьками щодо збереження природи), були одержані результати, наведені в таблиці 3.3 та на рисунку 3.3.

Таблиця 3.3

Динаміка вчинково-діяльнісного компонента екологічної поведінки
учнів початкових класів зі зниженим слухом (у %)

Етапи експерименту	Рівні сформованості екологічної поведінки			
	Екологічно доцільний	Екологічно ситуативний	Прагматичний	Екологічно недоцільний
Констатувальний	9,1	31,8	31,8	27,3
Формувальний	22,7	40,1	22,7	14,5

Як засвідчують дані таблиці 3.3 та діаграми (рис. 3.3), унаслідок активізації взаємодії сім'ї і школи, організації гурткової роботи відбулися позитивні зрушення показників вчинково-діяльнісного компонента. З діаграми видно, що показник екологічно доцільного рівня поведінки (22,7 %) зріс на 13,6 %; зафіксоване зростання показника екологічно ситуативного рівня (40,1 %) – на 8,3 %. Знизився показник прагматичного (22,7 %) – на 9,1 % й екологічно недоцільного рівня (14,5 %) – на 12,8 %.

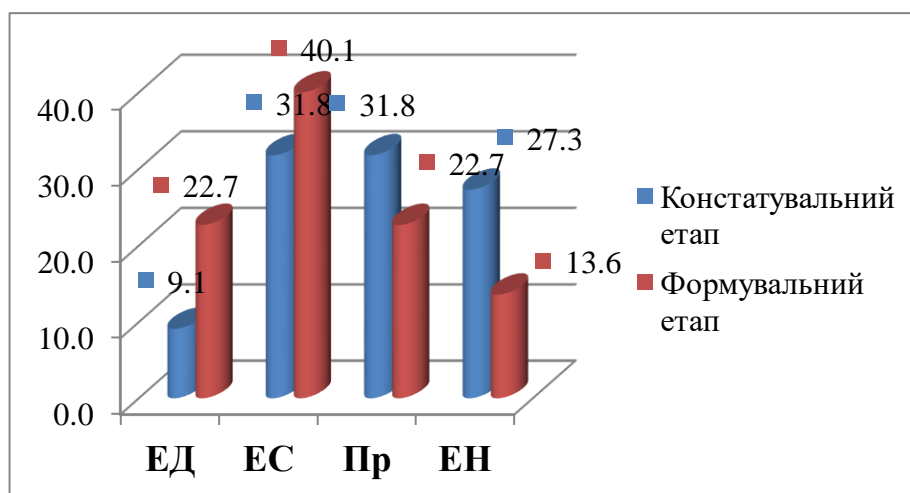

Рис. 3.3. Динаміка рівнів вчинково-діяльнісного компонента екологічної поведінки учнів початкових класів зі зниженим слухом (у %)

Так, дані анкетування учнів зі зниженим слухом показали, що разом з батьками вони роблять корисні справи для природи.

На підставі одержаних сукупних результатів за структурними компонентами були визначені рівні сформованості екологічної поведінки учнів зі зниженим слухом початкових класів і простежена їх динаміка. Узагальнені результати щодо рівнів сформованості подані в таблиці 3.4. та наочно відображені на рис. 3.4.

Динаміка рівнів сформованості ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів від початку до завершення експериментальної роботи становила: для екологічно доцільного рівня – $27,3 - 13,6 = + 13,7 \%$, для екологічно ситуативного – $37,6 - 31,8 = + 5,8 \%$, для прагматичного – $27,3 - 21,2 = - 6,1 \%$ і для екологічно недоцільного – $27,3 - 13,9 = - 13,4 \%$.

Таблиця 3.4

Динаміка рівнів сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів зі зниженим слухом (у %)

(умовні скорочення: КЕ – констатувальний експеримент, ФЕ – формувальний експеримент)

Компоненти сформованості ціннісного ставлення до рідного краю	Рівні сформованості екологічної поведінки					Разом
	Екологічно доцільний		Екологічно ситуативний	Прагматичний	Екологічно недоцільний	
Когнітивний	КЕ	13,6	31,8	27,3	27,3	100
	ФЕ	27,3	36,4	22,7	13,6	
Емоційно-ціннісний	КЕ	18,2	31,8	22,7	27,3	100
	ФЕ	31,8	36,4	18,2	13,6	
Вчинково-діяльнісний	КЕ	9,1	31,8	31,8	27,3	100
	ФЕ	22,7	40,1	22,7	14,5	
Узагальнені результати	КЕ	13,6	31,8	27,3	27,3	100
	ФЕ	27,3	37,6	21,2	13,9	

Таким чином, підсумкові зрізи, спрямовані на визначення сформованості в учнів зі зниженим слухом початкових класів показників структурних компонентів ціннісного ставлення до рідного краю, засвідчили їх покращення за екологічно доцільним і екологічно ситуативним рівнями та зниження за прагматичним і екологічно недоцільним рівнями.

На другому етапі підсумкового зрізу з'ясовували, наскільки змінилася роль сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом початкових класів.

Батьки почали виявляти більше зацікавленості щодо того, чи захищають їхні діти природу. Якщо на констатувальному етапі експерименту батьки обмежувалися такими відповідями: «дитина доглядає за кімнатними рослинами та деревами», «годує птахів», «не ламає гілки дерев» тощо, то після формувального етапу цей перелік поповнився й такими: «економно

використовує папір», «допомагає сортувати сміття», «відмовилася від живої ялинки на Новий рік», «чистячи зуби, закриває кран» тощо. Це свідчить, що батьки самі усвідомили, як тлумачиться поняття «захист» щодо природи.

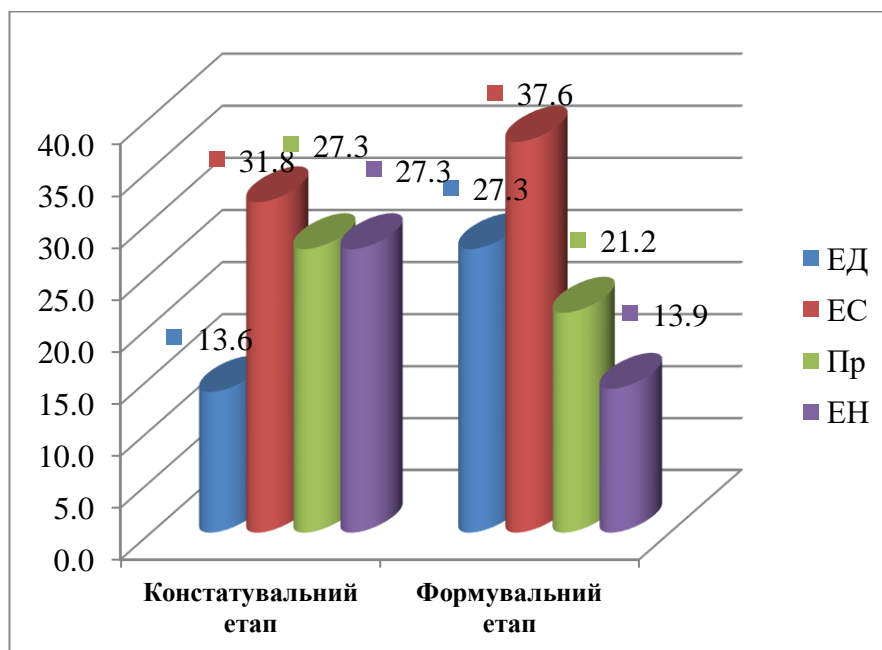

Рис. 3.4. Порівняльна характеристика рівнів екологічної поведінки до та після формувального етапу експерименту в учнів початкових класів зі зниженим слухом (у %)

Аналіз результатів бесіди з батьками продемонстрував, що з-поміж методів формування екологічно доцільної поведінки дитини більшість батьків (63,6 %) називали такі, як «власний приклад», «спільне дозвілля на лоні природи», «читання різної літератури природничого спрямування». Про те, що вони розповідають «цікавинки» про природу і набули завдяки цьому більшого авторитету, повідомили 68,2 % опитаних.

Встановлено, що в родинях, які брали участь у формувальному етапі експерименту, набули постійного характеру такі домашні правила: не мити посуд під проточною водою, замінити лампи накаливання на енергозберігаючі, не залишати електроприлади ввімкненими у «сплячому» режимі, вирушати за покупками з торбою із тканини, прочитані журнали та газети здавати на макулатуру тощо. Заслуговує на увагу те, що деякі батьки залучили дитину до

діяльності, яку вона може виконувати самостійно, більше того, це стало її повсякденним обов'язком, наприклад, вигулювати домашню тварину, чистити клітку папуги, звільняти мішок пирососа від пилу тощо. Виконання кожного із зазначених доручень мало постійний характер. Дитині обов'язково пояснювали, що вона разом з іншими членами сім'ї відповідає за виконання певного завдання.

Під час підсумкового зрізу цікавилися думкою батьків щодо їхньої взаємодії зі школою та її впливу на формування ціннісного ставлення до рідного краю. Більшість батьків (72,7 %) дослухаються до порад учителя щодо формування ціннісного ставлення до рідного краю дитини й охоче використовують їх у власних сім'ях. Обґрунтовуючи свої думки, батьки зазначають, що відвідування занять «допомогло дізнатися чимало корисного та цікавого в царині екологічного виховання дитини», «сприяло покращенню стосунків у родині», «допомогло знайти друзів і однодумців щодо виховання дитини», «поради, одержані під час занять, допомогли зацікавити дитину природою», «виконання «домашніх завдань» дало змогу підвищити власний інтелектуальний рівень і набути більшого авторитету в дитини».

На підставі аналізу й узагальнення одержаних результатів була простежена динаміка ставлення батьків учнів зі зниженим слухом до взаємодії зі школою (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Динаміка ставлення батьків учнів зі зниженим слухом
до взаємодії зі школою (у %)

	Групи батьків					
	Активної взаємодії		Епізодичної взаємодії		Автономно-відстороненої взаємодії	
	КЕ	ФЕ	КЕ	ФЕ	КЕ	ФЕ
Кількість	18,2	40,1	54,5	45,4	27,3	14,5

Як видно з таблиці 3.5, на початок формувального етапу дослідно-експериментальної роботи більшість батьків учнів (54,5 %), так і на кінець експерименту (45,4 %), належали до групи епізодичної взаємодії, що негативно позначалося на співпраці зі школою. Підсумкові зрізи засвідчили збільшення кількості батьків учнів, які належать до групи активної взаємодії (40,1 %) – на 21,9 % і зменшення кількості батьків, які належали до групи автономно-відстороненої взаємодії (14,5 %) – на 12,8 %.

Таким чином, організація взаємодії школи і сім'ї за визначеними умовами (цілеспрямоване мотивування батьків до взаємодії з учителями з метою формування ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів і диференційоване залучення батьків до роботи екологічного гуртка) сприяла зростанню ролі сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю учнів зі зниженим слухом.

Висновки до розділу 3

В ході дослідження було розроблено методику формування ціннісного ставлення до рідного краю у дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку в умовах спеціального закладу освіти, яка передбачала здійснення гурткової роботи за розробленим програмно-методичним комплексом «Екосвіт», що включав програму та методичні рекомендації з організації роботи екологічного гуртка. Застосовані методи та тематика завдань, які зорієнтовані на конкретні інтереси й особливості мислення учнів початкових класів, відкривають широкі можливості для організації пізнавальної діяльності, а це у свою чергу розширює потенціал екологічно доцільних потреб, зміцнює мотиваційну сферу, створює підґрунтя для формування ціннісного ставлення до рідного краю.

Виховні години були сплановані так, щоб поетапно включати різні форми та методи роботи – бесіди, спостереження, проблемні завдання – до змісту виховання з метою зацікавлення учнів об'єктами природи, спонукання до усвідомлення їх цінності й формування мотивів природоохоронної діяльності та

поведінки. Виховні години проводились у формі екскурсій, творчих годин, ігор, практичної діяльності. Запропоновані форми організації позаурочної роботи давали учням можливість збагатитися досвідом сприйняття й оцінкою об'єктів і явищ природи, проаналізувати власну поведінку в природі.

Під час розробки програми роботи з батьками, перевага надавалася формам і методам, які забезпечували не тільки передачу певної інформації (розповіді, бесіди), набуття знань, отримання правильної відповіді на певне запитання, а й самостійний пошук способів розв'язання проблеми (вправи, розв'язання проблемних ситуацій тощо). Окрема увага приділялася змісту «домашніх завдань» (проведення спільних спостережень за об'єктами природи, підготовка «екологічних цікавинок», спільна діяльність у природі, апробація отриманих на заняттях порад), які давали батькам змогу спробувати набуті знання в умовах своєї сім'ї, надати дитині конкретну допомогу в пізнанні природи й екологічній діяльності.

Результати формувального експерименту зафіксували покращення рівнів сформованості ціннісного ставлення до рідного краю дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку, а саме відбулося зростання за екологічно доцільним і екологічно ситуативним рівнями та зниження за прагматичним і екологічно недоцільним рівнями сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів означеної нозології. Показники екологічно доцільного рівня збільшились на 13,7 %, екологічно ситуативного – покращились на 5,8 %, прагматичного – зменшились на 6,1 % і показники екологічно недоцільного рівня покращились на 13,4 %.

Таким чином, дотримання визначених педагогічних умов і запровадження методики формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом початкових класів в режимі спеціального закладу освіти дозволяє говорити про ефективність запроваджених заходів щодо підвищення рівня екологічного виховання учнів означеної нозології.

ВИСНОВКИ

1. В ході аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено теоретичні аспекти проблеми формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів, що уявляє собою дії та вчинки під час безпосередньої та опосередкованої взаємодії з природою, пов'язані між собою ціллю збереження природи, обумовлені характерним для учнів початкових класів непрагматичним суб'єкт-суб'єктним ставленням до об'єктів природи або зовнішньо унормовані дорослими (учителем, батьками). Дослідження проблеми формування ціннісного ставлення до рідного краю дає можливість виокремити особливості зазначеного процесу для учнів початкових класів.

Аналіз наукових джерел дав змогу виокремити такі аспекти ціннісного ставлення до рідного краю: вибудовування для учнів певної послідовності, етапності досягнення кінцевої мети формування ціннісного ставлення до рідного краю; надання учням можливості вибору варіанту мети, способів її досягнення; забезпечення участі школярів у постановці завдання, аналізі й обговоренні умов його вирішення, плануванні діяльності, оцінюванні результатів; урізноманітнення і розширення спектру мотивів школярів до ціннісного ставлення до рідного краю; звернення основної уваги учнів на результат екологічної діяльності. Наслідком і результатом екологічної освіти та виховання вважаємо процес формування ціннісного ставлення до рідного краю – елемент складної системи формування екологічної культури особистості.

2. Проаналізовано особливості формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом, які полягають у використанні певної системи виховних впливів на особистість, необхідних для формування нового типу ставлення до природи. Пануючий антропоцентризм має змінитись, набувши рис екоцентричного типу взаємин особистості з природою, основу якого складають цінності природи. Особливого значення, у контексті останнього, набуває питання подолання розриву між знаннями, емоційними установками та діями учнів з інтелектуальними порушеннями у природі.

Процес формування у дітей означеної нозології ціннісного ставлення до рідного краю у контексті розв'язання екологічної проблематики повинен розглядатися як такий, що найповніше враховує органічну єдність інтегрованого підходу і забезпечує динаміку змін у ставленні учнів зі зниженим слухом до навколишнього світу

3. Визначено стан сформованості ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів зі зниженим слухом: екологічно доцільний сформованості ціннісного ставлення до рідного краю мають 13,6 % від загальної кількості респондентів, екологічно ситуативний рівень – 31,8 %. Прагматичний рівень засвідчили 27,3 % учнів початкових класів, екологічно недоцільний рівень сформованості екологічної поведінки характерний для 27,3 % учнів початкових класів зі зниженим слухом.

Визначення рівнів сформованості ціннісного ставлення до рідного краю у дітей зі зниженим слухом відбувалось за методикою, яка передбачала використання наступних компонентів та критеріїв його сформованості: когнітивний (знання про поведінку в природі); емоційно-ціннісний (прагнення до збереження об'єктів природи); вчинково-діяльнісний (уміння та навички екологічно доцільної поведінки). Відповідно до кожного критерію визначено показники та рівні сформованості ціннісного ставлення до рідного краю учнів початкових класів: екологічно доцільний, екологічно ситуативний, прагматичний, екологічно недоцільний.

4. Обґрунтовано педагогічні умови взаємодії школи і сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом: розробка відповідного змісту, форм і методів взаємодії школи і сім'ї; цілеспрямоване мотивування батьків до взаємодії з учителями з метою формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів початкових класів; підготовка учнів до участі в екологічному гуртку; диференційоване залучення батьків до роботи екологічного гуртка, які дають змогу системно впливати на свідомість зі зниженим слухом молодшого шкільного віку з метою виховання усвідомленого ставлення до природи.

5. В ході дослідження було розроблено методику формування ціннісного ставлення до рідного краю у дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку в умовах спеціального закладу освіти, яка передбачала здійснення гурткової роботи за розробленим програмно-методичним комплексом «Екосвіт», що включав програму та методичні рекомендації з організації роботи екологічного гуртка. Застосовані методи та тематика завдань, які зорієнтовані на конкретні інтереси й особливості мислення учнів початкових класів, відкривають широкі можливості для організації пізнавальної діяльності, а це у свою чергу розширює потенціал екологічно доцільних потреб, зміцнює мотиваційну сферу, створює підґрунтя для формування ціннісного ставлення до рідного краю.

Виховні години були сплановані так, щоб поетапно включати різні форми та методи роботи – бесіди, спостереження, проблемні завдання – до змісту виховання з метою зацікавлення учнів об'єктами природи, спонукання до усвідомлення їх цінності й формування мотивів природоохоронної діяльності та поведінки. Виховні години проводились у формі екскурсій, творчих годин, ігор, практичної діяльності. Запропоновані форми організації позаурочної роботи давали учням можливість збагатитися досвідом сприйняття й оцінкою об'єктів і явищ природи, проаналізувати власну поведінку в природі.

Під час розробки програми роботи з батьками, перевага надавалася формам і методам, які забезпечували не тільки передачу певної інформації (розповіді, бесіди), набуття знань, отримання правильної відповіді на певне запитання, а й самостійний пошук способів розв'язання проблеми (вправи, розв'язання проблемних ситуацій тощо). Окрема увага приділялася змісту «домашніх завдань» (проведення спільних спостережень за об'єктами природи, підготовка «екологічних цікавинок», спільна діяльність у природі, апробація отриманих на заняттях порад), які давали батькам змогу спробувати набуті знання в умовах своєї сім'ї, надати дитині конкретну допомогу в пізнанні природи й екологічній діяльності.

Результати формувального експерименту зафіксували покращення рівнів сформованості ціннісного ставлення до рідного краю дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку, а саме відбулося зростання за екологічно доцільним і екологічно ситуативним рівнями та зниження за прагматичним і екологічно недоцільним рівнями сформованості екологічної поведінки учнів початкових класів означеної нозології. Показники екологічно доцільного рівня збільшились на 13,7 %, екологічно ситуативного – покращились на 5,8 %, прагматичного – зменшились на 6,1 % і показники екологічно недоцільного рівня покращились на 13,4 %.

Таким чином, результати проведеного дослідження доводять, що дотримання визначених педагогічних умов і впровадження методики формування ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом початкових класів в режимі спеціального закладу освіти позитивно вплинуло на стан екологічного виховання учнів означеної нозології. Внаслідок цілеспрямованого педагогічного впливу відбулось покращення ставлення дітей зі зниженим слухом молодшого шкільного віку до екосвіту, який оточує, сприяло підвищенню рівня соціальної активності дітей означеної нозології в позаурочний час, покращенню процесу їхньої соціальної адаптації та інтеграції в суспільство

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Сутність і структура педагогічної культури сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць / [за ред. І. Д. Беха]. К. : Ін-тут пробл. вих. НАПН України, 2003. С. 34–41.
2. Ардобацька К. В. Корекційна спрямованість дидактичних ігор у формуванні кількісних уявлень в учнів допоміжної школи : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ, 1999. 18 с.
3. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах : навч. посіб. К. : Веселка, 1998. 334 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід : наук. видання. К. : Либідь, 2003. 280 с.
5. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. СПб. : Питер, 2008. 398 с.
6. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навч. посіб. К. : Наш час, 2005. 176 с.
7. Вершинин В. Педагогический всеобуч родителей. *Народное образование*. 2005. № 8. С. 186–192.
8. Взаємодія школи, сім'ї, громадськості у вихованні підростаючого покоління : метод. реком. / [наук. ред. М. Д. Ярмаченко]. К., 1985. 15 с.
9. Виноградова Т. О. Співпраця сім'ї та школи на сучасному етапі : метод. та практ. поради. *Виховна робота в школі*. 2006. № 2. С. 2–26.
10. Волкова Н. П. Педагогіка : посіб. для студ. вищ. навч. заклад. К. : Академія, 2003. 576 с.
11. Вороніна Л. П. Взаємодія школи й сім'ї в екологічному вихованні. *Шкільний Світ*. № 18/19 (290/291). 2005. С. 3–25.
12. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии. СПб. : Союз, 1997. 224 с.
13. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.

14. Галкин Ю. Ю. Экологическое движение. М. : Экоинформ, 1993. 272 с.
15. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям. К.-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. 308 с.
16. Гребенников И. В. Взаимодействие школы и семьи в воспитании учащихся. М. : АПН СССР, 1977. 56 с.
17. Дедю И. И. Экологический энциклопедический словарь. Кишинев : Гл. ред. МСЭ, 1990. – 408 с.
18. Дежникова Н. С., Иванова Л. Ю. Воспитание экологической культуры у детей и подростков : учеб. пособ. М. : Горизонт, 2001. 64 с.
19. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология : учеб. пособ. для студ. вузов. Ростов н/Д. : Феникс, 1996. 480 с.
20. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі : початкова ланка / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. К. : Центр цифр. др., 2004. 152 с.
21. Доукіна О. М. Формування морального досвіду школярів у родинному спілкуванні. *Виховна діяльність сучасної сім'ї* : зб. наук. пр. / [за ред. В. Г. Постоного]. К. : Пед. думка, 2001. С. 15.
22. Жупанин С. І. Педагогічні основи формування в молодших школярів художнього образу природи. Ужгород : Карпати, 1994. 192 с.
23. Загальна психологія : підруч. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К. : Либідь, 2005. С. 244–265.
24. Захлебный А. Н. На экологической тропе : опыт экологического воспитания. М. : Знание, 1986. 77 с.
25. Захлебный А. Н., Суравегина И. Т. Экологическое образование школьников во внеклассной работе : пособ. для учителя. М. : Просвещение, 1984. 160 с.
26. Зверев И. Д., Печко Л. П. Экологическое и эстетическое воспитание школьников. М. : Педагогика, 1984. 135 с.
27. Киричук О. В. Виховання в учнів інтересу до навчання. К. : Знання, 1986. 48 с.

28. Колишкін О. В. Корекційна освіта : вступ до спеціальності : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2013. 392 с.

29. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта : від основ до практики : монографія. К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.

30. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К. : Рад. школа, 1989. 608 с.

31. Кравченко А. О. Теоретичні аспекти формування у молодших школярів зі зниженим слухом ціннісного ставлення до рідного краю.

Корекційна

та інклюзивна освіта очима молодих науковців. Ч II : зб. наукових праць VIII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених 19 травня 2021 року : вип. 9. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. С. 189–194

32. Кравченко А. О. Педагогічні умови взаємодії школи і сім'ї у формуванні ціннісного ставлення до рідного краю в учнів зі зниженим слухом. *Корекційно-реабілітаційна діяльність : стратегії розвитку у національному та світовому вимірі* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.

(24 листопада 2021 р., м. Суми). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. С. 369–373.

33. Кравченко Т. В. Взаємодія сім'ї і школи: сучасний– погляд на проблему. *Освіта і управління*. 2006. Т. 9, ч. 2. С. 144–148.

34. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : [монографія]. К. : Фенікс, 2009. 416 с.

35. Крюкова О. В. Формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць / [за ред. І. Д. Беха]. К. – Житомир : Волинь, 2003. Кн. 1. С. 289–296.

36. Кучер Т. В. Экологическое воспитание учащихся. М. : Просвещение, 1990. 127 с.

37. Леонтьев А. Н., Панов В. И., Дерябо С. Д. Экопсихологические аспекты развития индивидуальности. М. : Наука, 1997. 147 с.
38. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение / послесл. Е. С. Буха. М. : Педагогика, 1991. 176 с.
39. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики : учеб. пособ. Донецк : Лебідь, 2002. 327 с.
40. Макаренко А. С. Книга для родителей. М. : Педагогика, 1983. 160 с.
41. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте : пособ. для учит. М. : Просвещение, 1983. 96 с.
42. Матвеева М. П., Миронова С. П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку : навч.-метод. посіб. Кам.-Под., 2005. 164 с.
43. Минаева В. М. Экологическое воспитание в начальных классах : пособ. для учит. М. : Просвещение, 1991. 174 с.
44. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені І. Огієнка, 2008. 204 с.
45. Морозова Л. Виховання екологічної культури особистості. *Вища освіта України*. 2001. № 2. С. 88–92.
46. Нарочна Л. К., Ковальчук Г. В., Гончарова К. Д. Методика викладання природознавства : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Вища школа, 1990. 302 с.
47. Низова А. М. Функции семьи и воспитание детей. *Воспитательные возможности семьи*. М. : Педагогика, 1981. С. 4–14.
48. Обучение детей с нарушениями интеллектуального развития (Олигофренопедагогика) / под ред. Б. П. Пузанова. М. : Академия, 2000. 270 с.
49. Осипова М. П. Работа с родителями : пособ. для учит. нач. классов общеобразоват. учреждений / Осипова М. П., Бутрим Г. А., Мельничук И. А. и др. Мн. : Экоперспектива, 2003. 480 с.
50. Отношение школьников к природе / под ред. И. Д. Зверева, И. Т. Суравегиной. М. : Педагогика, 1988. 129 с.

51. Панфилова Л. Взаимодействие семьи и школы: общие проблемы и совместные действия. *Директор школы*. 2006. № 6. С. 86–92.

52. Повалій Л. В. Перспективні напрями взаємодії школи з неповною сім'єю. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць / [за ред. І. Д. Беха]. К. : Інститут проблем виховання НАПН України, 2006. Кн. 1. С. 298–303.

53. Подбerezський М. К. Характеристика особливостей педагогічної взаємодії. *Вісник Дніпропетр. ун-ту імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». 2011. № 2. С. 31–35.

54. Поліщук С. А. Вольовий розвиток дітей молодшого шкільного віку : навч. посіб. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. 158 с.

55. Пошетун О., Пироженко Л. Сучасний урок : інтерактивні технології навчання. К.: А.С.К., 2005. 204 с.

56. Постовий В. Г. Програма та навчально-тематичний план педагогічної освіти для батьків «Сім'я і діти» /Постовий В. Г., Хромова О. Л., Кравченко Т. В., Доукіна О. М., Повалій Л. В., Плахотник Т. М. *Позакласний час*. 2003. № 7/8. С. 20–32.

57. Постовий В. Г. Сучасна сім'я і її педагогіка. К. : Освіта, 1994. 64 с.

58. Програма формування педагогічної культури батьків / за ред. В. Г. Постового. К. : ДЦССМ, 2003. 108 с.

59. Психодіагностика : теорія и практика / перевод с нем.; под общ. ред. Н. Ф. Талызиной. М. : Просвещение, 1986. С. 124–142.

60. Пуствовіт Г. П. Екологічна освіта учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія. К.–Луганськ : Альма-матер, 2004. 540 с.

61. Пуствовіт Н. А. Теоретичні засади формування екологічно доцільної поведінки школярів. *Теоретико–методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць / [за ред. І. Д. Беха]. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Д. Г. Зволейко ; Інститут проблем виховання НАПН України, 2009. Вип. 13, кн. 1. С. 353–361.

62. Пухта О. Співпраця батьків та школи у вихованні дітей. *Педагогічний пошук*. 2006. № 3 (5). С. 74–75.

63. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. 2-е изд. СПб. : Питер, 2002. 720 с.

64. Руденко Л. Д. Взаємодія школи і сім'ї як умова формування екологічної компетентності підлітків. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць / [за ред. І. Д. Бега]. К. : Інститут проблем виховання НАПН України, 2005. Вип. 8, кн. 2. С. 25–27.

65. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посіб. для вчит. і метод. початкового навчання. 3-тє вид., без змін. К. : Богданова А. М., 2009. 226 с.

66. Семенов В. Д. Взаимодействие школы и социальной среды : опыт исследования. М. : Педагогика, 1986. 112 с.

67. Семенов В. Д. О педагогическом взаимодействии. *Магистр* 1. 1992. № 11. С. 16–19.

68. Симонова Л. П. Экологическое образование в начальной школе : учеб. пособ. для студ. сред. пед. учеб. завед. М. : Академия, 2000. 160 с.

69. Сингаївська І. В. Психологічні особливості прогнозування моральної поведінки в молодшому шкільному віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. психол. наук : спец. 19.00.07. К., 1993. 18 с.

70. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталості дитини : підруч. К. : Знання, 2008. С. 214–229.

71. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підруч. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Частина І. 238 с.

72. Сластенина Е. С. Экологическое образование в подготовке учителя. М. : Педагогика, 1984. 68 с.

73. Спеціальна психологія : навч. посіб. для студентів спец. 6.010105 «Корекційна освіта» / Н. Г. Пахомова, М. М. Кононова; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава : АСМІ, 2015. 359 с.

74. Суравегина И. Т. Система экологического образования в школе: концепция и модель. М. : Педагогика, 1989. С. 204–210.

75. Сурдопедагогика : учеб. для студ. высш. пед. завед. / под ред. Е. Г. Речицкой. М. : ВЛАДОС, 2004. 655 с.

76. Талызина Н. Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников : кн. для учит. М. : Просвещение, 1988. 173 с.

77. Тарасенко Г. С. Природа як цінність у контексті актуальних проблем екологічного виховання. *Цінності освіти і виховання* : наук.-метод. зб. / [за заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенка, Р. П. Сеульського; упоряд. О. М. Павліченка]. К. : АПН України, 1997. С. 205–209.

78. Трубник І. В. Підготовка майбутніх вихователів до формування екологічно мотивованої поведінки старших дошкільників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Ялта, 2009. 20 с.

79. Фомічова Л. І. Ознайомлення з оточуючим дітей з вадами слуху : навч. посіб. / Л. І. Фомічова – К., 2002. – 271 с.

80. Формування екологічної компетентності школярів : наук.-метод. посіб. /Пустовіт Н. А., Пруцакова О. Л., Руденко Л. Д., Колонькова О. О. К. : Педагогічна думка, 2008. 64 с.

81. Хромова О. Л., Кравченко Т. В. Діяльність учителя з формування педагогічної культури батьків. *Родинна педагогіка* : навч.-метод. посіб. К. : Парапан, 2002. С. 38–74.

82. Хромова О. Л. Напрями, методика і діагностика взаємодії з батьками учнів. *Родинне виховання: школа і сім'я – виховуємо разом* / [упоряд. Хромова О. Л., Бишова Т. М.]. К. : Шкільний світ, 2007. С. 89–98.

83. Цветкова И. В. Экология для начальной школы : популярное пособие для родителей, педагогов. Ярославль : Академия, 1997. 192 с.

84. Шаповал Л. В. Екологічне виховання молодших школярів у процесі вивчення природознавчих предметів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. пед. наук : спец. 13.00.01. К., 1999. 19 с.

85. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент. К. : ПНЦ АПНУ, 2006. 362 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета на виявлення екологічних знань, мотивів та екологічної діяльності учнів

I Блок. «Екологічні знання»

Завдання № 1. Про факти, поняття

1. Що таке природа?
2. Чи є в природі погані тварини чи рослини?
3. Як людина впливає на природу?
4. Що таке охорона природи?

Завдання № 2. Діяльність для природи

1. Як людина охороняє природу?
2. Що можуть зробити діти для охорони природи?
3. Що ти можеш зробити для охорони природи?

Завдання № 3. Екологічно доцільна поведінка

1. Що таке правила поведінки?
2. Які правила поведінки в природі ти знаєш?
4. Чому люди охороняють природу?
5. Навіщо потрібно берегти водойми?
6. Навіщо потрібно берегти ґрунти?
7. Навіщо потрібно берегти тварин і рослини?

II Блок. «Екологічні мотиви»

Завдання № 1. Взаємодія з природою

1. Чому ти з батьками їдиш на природу?
2. Чи є в тебе домашні улюбленці (рослини, тварини)?
3. Хто у твоїй сім'ї доглядає за домашніми тваринами та рослинами?

Завдання № 2. Усвідомлення себе у природі

Навіщо тобі потрібна природа?

Завдання № 3. Інтерес до об'єктів природи.

1. Що в природі для тебе найбільш цікаве?
2. Чи цікаво тобі читати оповідання про природу?

III Блок. «Екологічна поведінка»

Завдання. Прояви поведінки.

1. Що ти зі своїми батьками робиш для збереження природи?
2. Що ти сам робиш для природи?
3. Яке спілкування з природою тобі найбільше подобається?
4. Якщо ти став свідком руйнування дітьми мурашників, гнізд птахів, знущання над твариною, що ти робитимеш? _____

Додаток Б

Анкета на екологічні мотиви

Анкета

Інструкція. Перед тобою аркуш із запитаннями. Підпиши його. Уважно читай кожне запитання. Підкресли ту відповідь, з якою ти погоджуєшся та допиши відповідь там, де необхідно.

Прізвище та ім'я _____

1. Чи можеш ти прожити без природи?

– Так. – Чому? _____

– Ні. – Чому? _____

2. Що в природі найцікавіше для тебе?

– рослини;

– тварини;

– все, що є в природі мені цікаво;

– (свій варіант) _____

3. Для чого тобі потрібна природа?

1) мені природа потрібна для оздоровлення

2) щоб було де відпочити та пожарити шашлик

3) для того щоб спостерігати за рослинами, пташками, комахами та іншими тваринами

4) щоб користуватися природними ресурсами: водою, газом, деревиною

3. Чому ти береш участь в діяльності з охорони природи?

– Тому що так загадують дорослі;

– щоб мене похвалили;

– мені подобається робити щось корисне для природи;

– іноді мені така діяльність цікава

5. З ким тобі подобається бувати на природі:

- з мамою;
- татом;
- разом з татом і мамою;
- з дідусем та бабусею;
- з сестрою (братом);
- з другом (подругою);
- з вчителем;
- з улюбленою твариною;
- (свій варіант) _____

Чому ти обрав такий варіант відповіді? _____

_____

Додаток В

Анкета на екологічну поведінку

Інструкція. Перед тобою аркуш із запитаннями. Підпиши його. Уважно читай кожне запитання. Підкресли ту відповідь, з якою ти погоджуєшся та допиши відповідь там, де необхідно.

Прізвище та ім'я _____

1. Ти разом з батьками робиш корисні для природи справи?

- Так;
- ні;
- іноді.

2. Що ти зробив для охорони природи?

- посадив дерево;
- вирощував лікарські рослини;
- обгородив мурашник від диких тварин;
- виготовив годівницю для птахів;
- підгодовував зимуючих птахів;
- сортую сміття;
- економлю воду;
- економлю електроенергію;
- (свій варіант) _____.

3. Яке спілкування з природою тобі найбільше подобається?

- вирощувати квіти та інші рослини;
- доглядати за тваринкою;
- разом з батьками допомагати усім рослинкам та тваринкам, які цього потребують;
- відпочивати з батьками на природі та жарити шашлик;
- збирати гриби;
- ловити жуків, метеликів та дрібних тваринок і розглядати їх;
- побігати в лісі або біля річки, погратися у веселі ігри;
- люблю спостерігати за різними тваринками у природі, як вони живуть, що роблять, також за рослинами – вони дуже красиві.

4. Якщо ти став свідком руйнування дітьми мурашників, гнізд птахів, знущання над твариною, що ти робитимеш? _____

Додаток Г

Проблемні ситуації

I Блок. Вміння приймати екологічно доцільні рішення

Завдання № 1. „Брудний ліс”.

Мета: з'ясувати вміння учнів приймати екологічно доцільні рішення, усвідомлення власної причетності до проблеми забруднення довкілля сміттям.

Ви з батьками поїхали в ліс відпочити. Взяли з собою їжу, пляшки з соком та водою. У лісі виявилось багато суниці. Ви назбирали цілу корзинку. Поїли, відпочили та після відпочинку залишилися порожні пляшки й інше сміття. Смітника поряд немає, а із собою брати сміття – це зайвий вантаж, адже у вас корзинка із суницею та далеко йти до траси. Що ти зробиш:

- а) закопаєш сміття;
- б) у будь якому випадку візьмеш сміття із собою;
- в) спалиш сміття.

Завдання №2. „Суворі батьки”.

Мета: з'ясувати ставлення учнів початкових класів до безпритульних тварин, вміння приймати екологічно доцільні рішення, вміння спілкуватися з батьками та наводити вірні аргументи щодо ситуації, яка виникла.

Вчитель пропонує учням ситуацію: „Ти приніс додому безпритульне цуценя чи кошеня, а батьки не дозволяють його залишити. Пояснюють, що не можуть прогодувати його, що немає для тваринки місця, або що це копітка робота”.

– Чи будеш ти наполягати на своєму рішенні? – Спробую пояснити батькам своє бажання. – Ні.

– Якщо ти захочеш залишити тваринку, то які аргументи наведеш батькам?

Завдання № 3. „Пташеня”.

Мета: з'ясувати вміння учнів приймати екологічно доцільні рішення, знання учнями правил поводження з птахами.

Вчитель зачитує учням: „Одного разу хлопчик з татом пішли до парку. Повертаючись додому, вони побачили пташеня, що випало з гнізда. Їм стало шкода пташеняти і вони принесли його додому”.

Учні повинні відповісти на запитання:

- Чи вірно вчинили батько з хлопчиком? Чому?
- Яких правил поведінки з птахами (тваринами взагалі) слід дотримуватися?
- Як би ти діяв у такій ситуації?

Завдання № 4. „Пікнік”.

Мета: з’ясувати здатність дітей дотримуватись природоохоронних норм у реальній ситуації.

Вчитель пропонує учням розповідь: “Одного разу сім’я (батько, мати та двоє дітей молодшого шкільного віку) пішла відпочивати у ліс. Розвели багаття, відпочили та пішли додому, не загасивши багаття. Та лише вдома згадали про це, та засумували”.

Учні повинні відповісти на запитання:

- Чи вірно вчинили дорослі й діти? Чому?
- Над чим засумували відпочиваючі?
- Як би ти діяв у подібній ситуації?

II Блок. Поведінка у природі

Завдання № 1. „Ситуація у лісі”.

Мета: з’ясувати рівень поведінки учнів у природі, знання учнів про правила поведінки у лісі.

Вчитель пропонує учням ситуацію: „Ви прийшли до лісу й побачили там галявину з дзвіночками, їх було так багато, що галявина здавалася суцільною фіолетовою плямою. Це була надзвичайна краса. Там же на галявині були діти та дорослі, які рвали дзвіночки для букетів”.

Твої дії?

Вибери одну відповідь та обґрунтуй її:

- Запропоную батькам теж нарвати букет цих чудових квітів.
- Піду далі.
- Попрошу батьків, щоб вони пояснили цим людям, що не можна рвати квітів, адже якщо кожен зірве букет, то цієї краси не буде.
- Я рвати не буду, а інші краще знають, що їм робити.

Завдання № 2. „Березовий сік”.

Мета: з’ясувати рівень поведінки учнів у природі, ставлення до об’єктів живої природи.

Учням пропонується обрати вірну тестову відповідь та обґрунтувати свій вибір у такому питанні: „Діти зібрались йти у гай за березовим соком. Чи підеш ти з ними?”

- а) піду, мені подобається збирати березовий сік;
- б) пораджусь з батьками як його збирати, якщо нам потрібен березовий сік;
- в) збирати не буду, бо мені шкода беріз, але піду подивлюсь;
- г) не піду, мені шкода беріз.

Додаток Д

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

Будь ласка, дайте відповіді на наступні питання:

1. На Вашу думку, екологічне виховання – це:

- діяльність з охорони природи;
- формування відповідних знань про природу;
- формування у дітей екологічної культури;
- дотримання норм і правил поведінки в природі;
- збереження власного здоров'я та здоров'я інших.

2. Чи знаєте Ви, що школа займається екологічним вихованням дітей?

- Так, бо сам(а) неодноразово брав(ла) участь.
- Знаю, зі слів дитини.
- Ні.

3. На Вашу думку, кому належить головна роль в екологічному вихованні дитини:

- школі;
- сім'ї;
- сім'ї та школі;
- позашкільним закладам.

4. Природа для Вас це:

- місце відпочинку;
- місце для полювання та рибалки;
- джерело свіжого повітря та кисню;
- розмаїття барв рослинного світу;
- можливість спілкування з тваринами та рослинами;
- можливість пожарити шашлик та відпочити;
-

інше _____

5. Чи часто Ви з дітьми буваєте в природі? – Так. – Ні.

6. Що роблять діти, коли Ви разом перебуваєте на природі?

7. Які мотиви переслідуюте під час прогулянок з дитиною на природі?

- зміцнення здоров'я;
- споглядання, милування красою природи;
- дізнатися нове та цікаве стосовно рослин та тварин;
- навчити дитину збирати гриби, рибалити;
- на свіжому повітрі у дитини гарний апетит.

8. Які з перелічених дій Ви здійснювали в присутності дітей (підкресліть):

- ламав гілки,
- руйнував(ла) мурашник;
- ловив(ла) рибу браконьєрським способом;
- збирав(ла) березовий сік;
  - залишав(ла) сміття в довкіллі;
  - зрубував дерево;
  - збирав(ла) рідкісні рослини;
  - викинув(ла) тварину з дому;
  - мив(ла) машину в річці (іншій водоймі);
  - прав(ла) килим в річці (іншій водоймі).

Як на це реагують діти? _____

9. Що таке екологічна поведінка?

- охорона тварин і рослин;
- шанобливе ставлення до природи в цілому;
- боротьба зі сміттям;
- економія електроенергії, води, не спалювати пластиковий посуд ін.;
- попередження негативних наслідків діяльності людини в природі;
- інше _____

10. Які книжки любить читати Ваша дитина:

- пригодницьку літературу;
- казки;
- про природу;
- історичні;
- (інше) _____

11. Читаєте Ви дітям оповідання, вірші про природу? – Так. – Ні. –
Інколи (підкресліть). Якщо так, то які? (назва) _____

Автор _____

12. Чи тримаєте Ви „домашніх улюбленців”:

- маємо вдома тварин(у);
- вирощуємо кімнатні рослини;
- тримаємо тварин, вирощуємо рослини;
- ні не тримаємо.

13. Хто здійснює догляд за тваринами і рослинами:

- дитина самотійно доглядає;
- дитина приймає посильну участь у догляді;
- здійснюємо догляд без допомоги дитини.

14. Чи вважаєте Ви свою дитину захисником природи? – Так. – Ні. –
Залежно від ситуації.

В чому полягає прояв „захисту” природи?

Додаток Е

Тематика бесід з батьками.

1. Чи вважаєте Ви за потрібне формування екологічно доцільної поведінки дитини? Чому?

2. Які негативні якості Вас найбільше хвилюють у поведінці дитини у природі?

3. Якими методами користуєтесь для формування екологічної поведінки дитини?

- Проводите вільний час з дитиною на лоні природи. Як часто?
- Розповідаєте дитині „цікавинки ”про природу. Що саме?
- Випикуєте (купуєте) періодичні видання, художню літературу природничого змісту та ознайомлюєте з ними дитину.
- Обговорюєте з дитиною телепередачі та фільми про природу.
- Робите спільні справи на допомогу тваринам, рослинам.
- Пояснюєте правила поведінки в природі і самі їх дотримуетесь.
- (інше) _____

4. Чи є у Вашої дитини домашні обов'язки екологічно доцільного характеру:

- економія електроенергії;
- економія води;
- економія тепла;
- сортування сміття;
- догляд за рослинами;
- догляд за тваринами;
- інше _____

Чому Ви обрали саме ці обов'язки? _____

Чи допомагаєте Ви дитині впоратися з її обов'язками? _____

5. Яку допомогу Ви хотіли б одержати від школи, стосовно екологічного виховання? _____

6. Яке Ваше ставлення до порад вчителя щодо формування екологічної поведінки вашої дитини?

- позитивне;
- якщо це не суперечить традиціям сім'ї;
- екологічна поведінка для нашої сім'ї не є головною.

7. Чи готові Ви взаємодіяти зі школою з метою формування у Вашої дитини екологічної поведінки?

- Так. – Ні. – Залежно від видів взаємодії.

Додаток Ж

Навчальна програма «ЕКОСВІТ»

Зміст програми

Вступ

Про що наука екологія. Екологічна ситуація в регіоні. Взаємозв'язки між живою й неживою природою. Приклади неконструктивної поведінки людини в природі. Необхідність збереження природи та охорони компонентів живої та неживої природи. Значення екологічних знань для практичної діяльності людей.

Розділ 1. Природа навколо нас**1.1. Осінні явища в природі (1 год.)**

Практична частина. Причинно-наслідкові зв'язки у природі, взаємообумовленість змін у живій та неживій природі. Природні явища, характерні для осені. Осінні зміни в природі.

Збирання та заготівля насіння для зимуючих птахів. Правила екологічної поведінки в лісі. Конкурс «На лісовій стежці». Основні правила ведення фенологічних спостережень. Ведення календаря природи та щоденника фенологічних спостережень.

1.2. Взаємозв'язки в природі

Теоретична частина. Сутність поняття „взаємодія природних компонентів”. Необхідність дбайливого ставлення до всіх компонентів природи.

Практична частина. Складання казки про взаємодію людини і природи. Рольова гра «Павутиння взаємозв'язків».

1.3. Рослини та тварини навколо нас

Теоретична частина. Поняття про взаємозв'язки живої та неживої природи. Збереження біорізноманіття (рослин та тварин).

Практична частина. Спостереження за об'єктами природи «Зміни у природі». Екологічні гра «Прилетіли пташки».

1.4. Значення грибів у природі

Теоретична частина. Поняття про гриби як невід'ємну групу живих організмів. Поділ грибів на їстівні та отруйні. Необхідність бережливого ставлення до всіх грибів.

Практична частина. Правила збору грибів. Імітаційна гра «Збирання грибів».

Розділ 2. Рослини в нашому житті

2.1. Життя дерев

Теоретична частина. Сприятливі умови для життя рослин. Способи збереження природи й піклування про неї.

Практична частина. Правила екологічно доцільної поведінки в саду (парку, лісі). Фенологічні спостереження за станом природи в парку (лісі). Вікторина «Знавці лісу».

2.2. Кімнатні рослини

Практична частина. Правила догляду за рослинами та бережливого ставлення до рослинних організмів. Кімнатні рослини як об'єкти живої природи, умови їх існування.

Догляд за рослинами, пересаджування кімнатних рослин. Складання пам'ятки догляду за рослинами.

2.3. Зелена аптека

Практична частина. Лікарські рослини, їх властивості. Значення лікарських рослин для здоров'я людей. Правила збору лікарських рослин. Рольова гра «Лікарські рослини».

2.4. Збереження хвойних дерев

Теоретична частина. Проблема вирубки лісів. Добрі вчинки в природі.

Практична частина. Конкретні приклади поведінки в природі, що сприяють збереженню дерев. Складання новорічних композицій, листівок до продавців ялинок з метою запобігання браконьєрській вирубці дерев. Рольова гра „Порятунок дерев”.

2.5. Охорона первоцвітів

Теоретична частина. Первоцвіти та проблеми їх зникнення.

Практична частина. Складання листівок до продавців з метою збереження первоцвітів. Гра-змагання „Чи знаєш ти первоцвіти?” Презентація фотоконкурсу „Весняна мозаїка квітів”.

Розділ 3. Тварини в нашому житті

3.1. Охорона зимуючих птахів

Теоретична частина. Зимуючі птахи. Розпізнавання їх за зовнішнім виглядом зимуючих птахів рідного краю.

Практична частина. Виготовлення годівниць з паперу та пластику. Розвішування годівниць, добір кормів.

3.2. Охорона та приваблення птахів весною

Практична частина. Спостереження за поведінкою птахів в природі. Охорона птахів, занесених до Червоної книги України. Перші перелітні птахи. Знайомство із зовнішнім виглядом перелітних птахів своєї місцевості. Різні види штучних гніздувань, правила їх виготовлення та розвішування.

3.3. Значення тварин

Практична частина. Правила поведінки з тваринами. Необґрунтовані мотиви переслідування людьми деяких тварин (мишей, жаб, вужів). Гра „Ланцюг живлення”. Екологічна гра „Швидка допомога”. Складання правил поведінки при зустрічі з тваринами.

3.4. Домашні тварини

Теоретична частина. Правила догляду за домашніми тваринами та правила поведінки людей із тваринами. Домашні тварини як складова частина природи, умови існування домашніх тварин.

Практична частина. Виставка малюнків та фотографій „Зоологічний вернісаж”. Проектна робота „Домашня тварина”.

Розділ 4. Розв’язання екологічних проблем

4.1. Енергозбереження

Теоретична частина. Електроенергія та правила заощадження електроенергії. Дії та вчинки, спрямовані на заощадження електроенергії.

Практична частина. Групова робота „Як заощаджувати електроенергію?”.

4.2. Заощадження води в побуті

Теоретична частина. Господарське та екологічне значення води, її роль для людей та природи. Зразки господарського ставлення до води.

Практична частина. Дослідницький практикум „Методи заощадження води”. Створення попереджувальних знаків про необхідність економії води.

4.3. Заощадження паперу

Теоретична частина. Папір та його призначення. Природні ресурси для виготовлення паперу. Зникнення лісів як наслідок діяльності людини. Вторинне використання паперу.

Практична частина. Складання правил дбайливого та економного використання паперу. Виставка вторинного використання паперу.

4.4. Проблема побутового сміття: роль кожного

Теоретична частина. Забруднення довкілля відходами та сміттям. Сміття як вагомий забруднювач довкілля. Сорткування відходів. Правила дотримання чистоти.

Практична частина. Рольова гра „Що живе в смітнику?” Складання казки та правил щодо зменшення забруднення довкілля сміттям.

4.5. Збереження природи рідного краю

Практична частина. Взаємозв'язки в природі. Природа рідного краю. Бездумне втручання людини в природні процеси та його наслідки. Вікторина „Пам'ятки природи рідного краю”.

4.6. Оздоровлення довкілля

Практична частина. Якість довкілля і здоров'я людей. Екологічна акція „Чисте довкілля”. Спільна трудова діяльність з батьками щодо прибирання шкільного подвір'я.

4.7. Підсумок

Практична частина. Виставка учнівських (сімейних) робіт: фотографій, малюнків, виробів з природного матеріалу та відходів споживання (паперу, картону, поліетилену, пластику); організація ігор, обговорення проблемних ситуацій.

Додаток 3

Тематика виховних години «Я і природа»

1. Природа навколо нас.
2. Розмаїття рослинного світу.
3. Природа рідного краю. Осінь.
4. Природу люби і бережи.
5. Жива і нежива природа.
6. Вирости рослину.
7. Наші менші брати взимку.
8. Пташина їдальня.
9. Швидка зелена допомога.
10. Знайомство з кімнатними рослинами.
11. Чи знаєш ти тварин?
12. За життя без сміття.
13. Бажаєш добре жити – не треба смітити.
14. Хай завжди буде світло!
15. Енергозбереження.

Додаток И

План гри-подорожі «Весна прийшла»

Місце проведення: шкільне подвір'я

Мета: розширити знання учнів про весняні зміни у природі; формувати дбайливе ставлення до природи; розвивати спостережливість.

Обладнання: карта гри-подорожі, кошики, саджанці, лопата, відерце.

Групу дітей можна об'єднати у дві підгрупи, створивши таким чином умови конкурсу-змагання. Кожна із двох груп отримує карту гри-подорожі. До останньої станції обидві групи підходять разом, шляхом жеребкування обираючи для себе завдання.

На кожній станції команди отримують фішку, на якій зазначена кількість балів, яку вони набрали, виконуючи завдання даної станції.

Станція «Інтелектуальна»

Учні зустрічають школярі, одягнуті у костюми Мудрих сов, які пропонують їм дати правильні відповіді на поставлені запитання вікторини «Весна прийшла». Кожна правильна відповідь оцінюється у 5 балів.

Станція «Ігрова»

Учні зустрічають школярі, одягнені у костюми Їжачків-Лісовичків. Господарі ігрової станції пропонують молодшим школярам пограти у такі ігри: «Передай почуття», «Упізнай за описом». Кожне завдання оцінюється за 5-бальною шкалою.

Станція «Творча майстерня»

Учні пропонуються скласти віршики-катрени про лісових мешканців. За кожен вірш – 5 балів. Команда отримує фішку, на якій зазначена кількість балів, яку вона набрала, виконуючи завдання даної станції.

Станція «Пригодницька»

Учнів зустрічають Оленка і Миколка. Вони розповідають їм про свої пригоди у лісі. Завдання дітей полягає у розв'язуванні ситуацій: «Гніздечко», «Весняні квіти», «Вербові гілки», «Метелик». Правильність відповіді оцінюється за 5-ти бальною шкалою.

Станція «Дбайливі ручки»

Команди зустрічає учень, який пропонує представникам обох груп витягти жереб та обрати справу для своєї команди – висаджування деревця, прибирання території школи. Учень забезпечує команди необхідним інвентарем та слідкує за ходом операції. Учні, які перші виконали завдання, допомагають тим, які забарились.

В кінці підраховуються бали і визначається переможець гри-подорожі.

Підсумок: нагородження учасників гри-подорожі, підведення підсумків.

Додаток К

Театр природи (2 кл.)

Міні-вистава «Подарунок для матусі»

Діючі особи: Пролісок, хлопчик Миколка, Синичка, автор, Їжачок-Лісовичок.

Місце проведення: весняна лісова галявина

Обладнання: аудіозапис “Весняні мелодії”, пакетики насіння весняних квітів.

Автор (Читає вірш О.Пчілки „Весняні квіти” під музику):

Весна чарівниця	Їй фіалочка ясна –
Неначе цариця	Всі квіти весняні,
Наказ свій послала, -	Веселі, кохані,
Щоб краса вставала.	З-під листя виходять,
І проліски, і травка,	Голівки підводять
Їй земна муравка,	Од сну зимового
І кульбаба рясна,	До сонця ясного!...

(З’являється хлопчик Миколка)

Одного погожого весняного дня хлопчик Миколка опинився у лісі. Ліс зустрів його привітно: у повітрі пахло справжньою весною, весело щебетали пташки... З’являлись й перші весняні квіти...

Пролісок (долаючи снігову покрівлю, з’являється пролісок): Ой-ой-ой! Де це я? Як чудово! Я народився на світ! Як довго я проспав під снігом і ось я знову бачу сонце! .. Навколо ще лежать сніги та весна уже не за горами!

Миколка (бубнить під ніс веселу пісеньку, мчить галявиною): Сьогодні день народження у моєї матусі, а я й досі не придумав, чим би це її привітати. Ой, яка гарна квітка! Це ж чудовий подарунок мамі! (Хоче зірвати пролісок, нахилиється)

Пролісок: Не зривай мене, мені боляче!

Миколка (злякано): Хто це зі мною розмовляє?

Пролісок: Та відпусти ж мене негайно!

Миколка(злякався і впав назад): Напевно, мені почулося. (Піднімається). Гарна знахідка. Мамі сподобається. Нічого собі! Їх тут ціла галерея! Чудово! Нарву букетів і мамі, і сестричці вистачить. Ото втіхи буде!..

Пролісок: Ні-ні-ні! Тобі не почулося. Якщо ти мене зірвеш, то довго не помилуєшся моєю красою: я скоро зів’яну і помру.

Миколка: Ти що, живий?

Пролісок: Так-так! Живий-живісінький! Але чи довго мені ще жити і радіти весняному сонечку? Хлопчику, не зривай мене! Не губи!

Миколка: Оце диво! А ти хто?

Пролісок: Я – перша квіточка весни.
 Я –пролісковий цвіт.
 Я пережив зимові сні
 І знов родивсь на світ.
 Зелені рученьки мої
 Листочками зовуть.
 Я полюбив ліси й гаї,
 Живу я здавна тут.

У мене очі голубі,
 Такі, як неба синь.
 Живу між кленів, між дубів,
 Люблю і сонце, й тінь.
 І вірю: люблять всі мене,
 Як весну золоту.
 Бо знають, що зима мине,
 Коли я розцвіту.

Миколка: Диво, та й годі! Не журись, Квіточко, я не губитиму тебе. Живи і радуй усіх своїм раннім цвітом! Але що ж мені подарувати матусі?

Пролісок: Он біжить Їжачок-Лісовичок. Може, спитаємо поради в нього? Він все на світі знає!

Миколка: Добридень, шановний Їжачку-Лісовичку. Я прийшов сьогодні до лісу за букетом весняних квітів для матусі. Тоді я не думав, що такими діями завдаю їм кривди. Але тепер ... я залишився без подарунка для матусі.

Їжачок: У тебе щире серце, хлопчику, і мені здається, що наш Пролісок знайшов вірного друга, чи не так?

Пролісок: Так, так, Їжачку! Будь ласка, допоможи моєму новому другові!

Їжачок: Ну що ж, є у мене один подаруночок для тебе (*дістає торбинку*). Тут зібрані чарівні зернятка усіх квітів. Посій їх біля свого будинку, доглядай за ними, поливай їх і тоді ви з мамою зможете милуватися їх красою не лише весною, а й улітку та восени.

Миколка: Дякую, тобі Їжачку. А ти, Проліску, рости і радій весняному сонечку!

Автор (*читає вірш С. Жупаніна „ Буду я природі другом ”*):

Йтиму садом,
 Полею, а чи лугом
 Буду я
 Природі вірним другом.
 Не столочу
 Навіть і трави,
 Я скажу їй:

Зеленій, живи!
 Коли лісом буду я їти,
 Теж посію
 Зерна доброти.
 Побажая
 Дереву і пташці,
 Щоб віки

Усі разом: Жили у мирі й щасті.